

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

BRUNSSUM^{*)}

Grenslijnen als afbakening van gezag en macht

Mijnheer de burgemeester, dames en heren,

Zoals wij hier hedenavond bij elkaar zijn en wij dit punt van samenkomst *kartografisch* zouden willen bepalen, bevinden wij ons min of meer in hartje Brunssum. Een blik op de plattegrond van deze gemeente maakt het ons duidelijk. De kartografie immers heeft tot doel het in kaart brengen van het aardoppervlak. Een kaart nu is een figuratieve voorstelling, op verkleinde schaal, van het oppervlak van landen of landstreken, van provinciën, van gemeenten.

Aanstands zal de burgemeester de tentoonstelling „Oude Landkaarten” openen, waarop u de resultaten kunt bewonderen van het werk der kartografen in de loop der eeuwen.

In het kader van deze gebeurtenis moge ik u uitnodigen de kaart of plattegrond van Brunssum, met zijn begrenzing en aangrenzend gebied, op zijn historische ontwikkeling te bekijken. Hierbij denk ik in het bijzonder aan de fraaie vijf-kleurenkaart, uitgave van de plaatselijke V.V.V., — wandelkaart voor Brunssum en omgeving. Midden in een dicht stratennet ziet u de ligging van het Raadhuis.

Reeds het gegeven „Brunssum” houdt in zich besloten, dat we tot in een ver verleden te doen hebben met een territoriale binding, die kartografisch met grenslijnen kon worden afgebakend. Ligt hier niet aan de oorsprong het grondbezit, het „heim”, het „heem” van een zekere Bruno of Broen, waaruit taalkundig „Brunss-heim” kan zijn ontstaan?

^{*)} Voordracht, gehouden in de Raadszaal van het Gemeentehuis te Brunssum, n.a.v. de opening van de tentoonstelling „Oude Landkaarten” in „De Galerij” door burgemeester J. W. Quint, 8 maart 1968.

De tekst is in zijn gesproken vorm gebleven. U gelieve hiermee, bij de lezing ervan, rekening te houden.

Aan de gangbaarheid van deze benaming — die tot in de Frankische tijd is terug te voeren — was sociografisch reeds een vormingsproces vooraf gegaan. Zo'n benaming valt n.l. niet uit de lucht, zeker in die vroege tijden niet. Hiermee wordt een kern van een nederzetting van mensen aanwijsbaar, die zich hier „heem” voelden in de zin van „*plaatselijk gebonden*” : door alle tijden heen de stuwende dynamiek voor een gemeenschap van mensen, wil ze leefbaar blijven.

Brunnheim : een aantrekkelijke streek voor nederzettingzoekende mensen, met een uitgestrekt heidegebied, tevens waterrijk: de Rode Beek en de Merkelbekerbeek. En dit alles gevat in tien heuvelen: de Klingberg, de Klingelsberg, de Hokkelenberg, de Muysenberg, de Kruisberg, de Haansberg, de Langeberg, de Douvenberg, de Ouverberg, de Bouwberg.

Nu is er *in dit gebied*, dat we nog nader zullen afbakenen, *iets merkwaaardigs gebeurd* : iets, dat de kartograaf van de wandelkaart van Brunssum duidelijk erin heeft verwerkt en dús in het kader van deze tentoonstelling onze aandacht verdient. Onze voorouders hebben hier in de bodem een verschijnsel aangebracht, waarvan de interpretatie nog steeds een punt van discussie is bij de vakgeleerden n.l. de bekende *Landgraaf*. Hij verdeelt Brunssum merkwaardigerwijze min of meer in twee gelijke helften. Komende van Schinveld beschrijft hij een hoefijzervormig ringwalcomplex over een lengte van circa 20 km.. Het verschijnsel is als *grensafbakening van terreinen* té merkwaardig dan dat we ons met de vermelding alléén ervan af maken.

De ringwal bestond oorspronkelijk uit twee door een gracht gescheiden wallen, twee tot drie m. hoog en samen breed twintig tot twee en twintig meter. Beginnende in het ten noorden van Schinveld gelegen Leiffender Ven zet hij zich in zuidelijke richting voort over de Breukberg, waar hij nog intact is. Aanvankelijk kruiste hij de Bouwbergstraat en de Rode Beek en loopt langs het Schuttershuuske en het Hertenkamp. Achter de kerk van Langeberg duikt hij weer op. Bij de Zeekoelen op Schrieversheide raakt hij de Heerenweg ter plaatse, waar deze de grens van Brunssum met Heerlen snijdt. Vervolgens buigt hij oostelijk om naar de Heksenberg, die hij aan de oostkant op 100 m. passeert.

De *verklaring* van deze oudheidkundige bodemtekst ligt niet voor de hand. *Een feit is, dat deze oer-oude lijn iets afbakent* : in een kaartbeeld spreekt dit scherper tot onze verbeeldingskracht — maar wat? De theorie, die hierover door mr H. Hardenberg in het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Tijdschrift 1946 is ontwikkeld, lijkt wetenschappelijk de meest betrouwbare, vooral ook vanwege het vergelijkend bewijsmateriaal, dat hij hiervoor uit Westeuropa aandraagt. Zijn vondsten-inventaris van de binnen dit

ringwalcomplex opgegraven en bestudeerde relictten van menselijke activiteiten is indrukwekkend. Naast urnen van het Hallstatt-type zijn bij opgravingen op verschillende plaatsen ook z.g. Germaanse urnen uit de late IJzertijd aangetroffen. Deze bewijsstukken kwamen in de nabijheid van de Heksenberg en van de Douvenberg te Brunssum aan de oppervlakte. Zij behoorden tot grafheuvels van tweeërlei typen: ronde en langwerpig vierkante en getuigen dus van bewoning. Samenvattend stelt Hardenberg, dat het door dit ringwalcomplex omsloten gebied vanaf het Mesolithicum niet van bewoning of occupatie door de mens verstoken is gebleven. In groter verband ziet hij hierin een nederzetting van onze Keltische voorouders onder de benaming Corio-allos: een omwalling ten behoeve van een menigte.

Wanneer men deze zienswijze door *taaldeskundigen* laat benaderen, blijkt overeenstemming mogelijk. De Keltisch sprekende Eburonen, die bij dit ringwalcomplex woonden, toen hier de eerste romeinse legioenen rond 54 v. Chr. verschenen, noemden hun nederzetting Corioallo(s).

* *

*

Opnieuw gebeurt er iets ingrijpends in het kaartbeeld van Brunssum en wel van een allure, die tot op de dag van vandaag de lokale plattegrond beheerst. *De komst van de romeinse intelligentia*, die nagenoeg 450 jaren lang het openbare leven en dat van het individu heeft geïnfiltreerd, overrompelde de bestaande bestuurlijke structuren van volksstammen-eenheden, van topografische beperktheden en van economisch-begrensde mogelijkheden. De naar de opvattingen van die tijd bijna onbegrensde kaders, waarmee de afdeling genie van de romeinse legerleiding gewend was te werken en de universele kijk op het functioneel-dienstbaar maken aan hún inzichten van terreinesteldheden en van hele gebiedsdelen, daarbij gevoegd hun verfijnde wegebouwtechniek en hun ongeëvenaarde bouwkunde, betekende een „Umwertung aller Werten”, een metamorfose van het bestaande leef- en cultuurpatroon. *Het was een romeinse visie* het Brunssummer ringwalcomplex prijs te geven als inferieure occupatie en het Keltisch Corio-allo(s) naar het zuiden toe te verleggen: dáár, waar nú Heerlen-centrum ligt. Voorts werd het Brunssums gebied in noord-noordwestelijke en noord-noordoostelijke richting met eerste rangswegen doorsneden, waarvan de eerst bedoelde richting een tracé vormde van de lange afstandsbaan Heerlen—Tudderen—Xanten. De afbakeningslijn van het ringwalcomplex maakte plaats voor de gezagslijn noord-zuid binnen het weidse kader van de Provincia Germania Inferior. De inschuiving van Brunssum binnen de universele grenslijn van het Imperium Romanum was een feit geworden.

Het huidige hoofdstraten-stramien van Brunssum blijkt een onweerlegbare blauwdruk te zijn van de romeinse conceptie: we herkennen ze vanuit het noord-westen komende — en we volgen hier weer mr H. Hardenberg in „Limburgs Verleden I”, 127 — over de verharde weg van Bingelrade, Raat en de Kling-Brunssum, Merkelbekerstraat — waar hij een kromming maakte naar het zuiden, dwars door hartje Brunssum — oostelijk vlak langs dit Raadhuis, waar wij ons bevinden, naar de wijk Rumpen en Schrieversheide, richting Heerlen.

Een romeins wegenkruispunt nabij de dekenale kerk van Brunssum is ook nog steeds aanwijsbaar en beheerst zodoende het lokale kaartbeeld. Het was de z.g. Kemme of Maastrichterweg (caminus = middeleeuws latijn: verharde weg). Komende van Maastricht langs de straatweg Vaesrade—Amstenrade, de Trichterweg genaamd, naar de Dorpsstraat-Brunssum om bij de kerk het kruispunt te vormen met de vorgenoemde romeinse E-weg. Via Schinveld vervolgden men zijn reis naar Gangelt—Heinsberg. Vanaf de Geleenbeek tot ongeveer halverwege de dekenale kerk van Brunssum viel hij samen met de grens van het latere Karolingisch domein Heerlen. De romeinse villae van Vaesrade, Hommert, Schurenberg, Hoensbroek en de Kruisberg te Brunssum lagen aan weerszijden van die weg. Voorts doorbrak een secundaire zuidoostelijke wegverbinding de oude Brunssumse ringwal in de richting Rimborg: de Rimburgerweg. Op bijgevoegde plattegrond is het romeinse wegenbeloop in rood aangegeven.

Op vaste afstanden bouwde de romeinse rijkswegenpolitie wachttorens, die als uitkijkposten dienst deden met het oog op de handhaving van de openbare veiligheid. Naar de mening van pastoor Moonen heeft hoogstwaarschijnlijk zo'n post gestaan op de plaats waar in de middeleeuwen het Brunssums Gasthuis (de Grachtstraat) was gelegen: zeer vermoedelijk het oudste lokale politiegebouwtje.

Binnen de grenzen van de Provincia Germania Inferior behoorde *Brunssum tot het rond het jaar 100 n. Chr. gevormd stadsdistrict van Xanten aan de Rijn*: Colonia Ulpia Traiana, voorheen hoofddorp der Cugerni. De Stadsdistricten waren in de plaats gekomen van de volksstammen-gebiedsdelen. Elke stad, naar latijnsrecht, omvatte een territorium, dat heden ten dage nagenoeg met een provincieoppervlakte zou samenvallen. Het betrokken *gebied* werd eveneens naar de eigen (hoofd-)stad genoemd. Deze bestuurlijk-territoriale benaming heeft de katholieke kerk van het romeins imperium-apparaat over genomen. Zodoende spreken we nu nog b.v. van het bisdom(gebied) Roermond, waarmee niet alleen de gelijknamige stad, maar geheel Limburg bedoeld en benaamd wordt.

De civitas van Xanten strekte zich vanaf de Rijn naar het zuid-

zuidwesten uit tot aan het Maasdal en werd begrensd door het diep ingesneden dal van de Geul. Tussen Aken en Cornelimünster liep de grenslijn met de civitas Colonia, vervolgens de Worm als grenslijn tot aan de Roer. Wij moeten ons derhalve goed realiseren, dat de Geul een administratief-bestuurlijk grensscheidende functie had en het huidige Zuidlimburg in twee ongelijke helften verdeelde. Maastricht behoorde niet tot ons bestuursdistrict, maar viel onder de civitas van Tongeren. Het civitasgebied nu van Xanten viel weer in twee gowddistricten uit elkaar (pagi), waarvan de meest zuidelijke de pagus Catualinus d.i. *Heel* bij Roermond heette. Van deze officiële benaming zijn bewijzen gevonden op bronzen plaatjes, die te Houthem-St. Gerlach verleden eeuw werden opgegraven. Ook de in 1957 te voorschijn gekomen tekst op een inscriptiesteen in de romeinse thermen van Heerlen geeft aanwijzing, dat wij tot de civitas van Xanten behoorden. Deze merkwaardige langgerekte vorm van ons stedelijk bestuursgebied is ons niet vreemd: Limburg vertoont momenteel nagenoeg eenzelfde territoriale uitgestrektheid en vormgeving, alleen het stukje Geldern—Xanten is ervan afgekapt. Er is nu wel een onoverbrugbaar verschil in de *oorzaken*, die hiertoe hebben geleid. Het civitasgebied van Xanten was in eerste instantie afgestemd op het militair bestuursapparaat en de behoefte-factoren, die hiermee samenhangen: Xanten dat reeds onder keizer Augustus een eerste rangs garnizoensplaats was met twee legioenen, behoefde een rechtstreekse verbinding met het achterland en met name de oorlogsvloothaven Boulogne. Daarom was Xanten met Coriovallum verbonden via Tudderem—Brunssum door middel van een hoofdweg, die als een ruggegraat door het later gevormde civitasgebied van Xanten liep.

Wanneer een groots werk in elkaar stort — hetzij van institutionele-, van militaire-, economische- of godsdienstige aard — ontstaat een toestand van verwarring. Nemen we enkele voorbeelden. Wij zijn de getuigen van het ineensinken van de Constantijns-katholieke Kerk: wat een verwarring van geesten! Wij waren de getuigen van de ineensinking van Hitler-Duitsland: welk een stilte viel er tussen ons en onze oosterburen en hoe zocht men weer naar contactpunten! Onze voorouders maakten de ineensinking mee van het Napoleon-imperium. Er was een congres van Wenen voor nodig met andere diplomatieke bijeenkomsten + grensverschuivingen om weer wat orde op zaken te stellen in Westeuropa. En dan de periode van de Reformatie en Contra-reformatie!

Wat te zeggen, toen het grootse politieke werk van keizer Augustus, de grondlegger van Westeuropa, na vier eeuwen aan zijn grenslijnen, die zó lang lijnen van gezag en macht markeerden, begon te vervagen en de „*Custodia Rheni*” begon te wankelen? Deze ineensinking is eeuwenlang dodelijk gebleken. Geen serieuze historicus waagt het, iets concreets te zeggen over onze streek-

geschiedenis na het jaar 400, omdat alle kennisbronnen, met uitzondering van de archeologische, verstommen. Het leek wel, of de mensen het a.b.c. vergeten waren. Een kostbare cultuur werd weggevaagd en we zien onze voorouders terugvallen op het niveau van de struggle for live in de meest primitieve zin van het woord. De kartografie, die de romeinen op gang hadden gebracht (o.a. Marcus Vipsanius Agrippa, 1e eeuw v. Chr.), verdwijnt voor eeuwen uit onze categorie van kennisbronnen.

* *
*

Wanneer pastoor Moonen in hoofdstuk IV Brunssum onder de Franken, Merovingers, Karolingers en Lotharingers bespreekt, komt hij begrijpelijkerwijs niet verder dan enige algemeenheden. Het gegeven van een groot Karolingisch grafveld in het Engelsbroek is nog het meest positieve geluid. En juist dit oudheidkundig bodemgegeven is uitermate belangrijk, want het is de enige authentieke eigentijdse kennisbron. Ik zeg: de enige, want, alhoewel het hier de plaats is om de naam „Brunssum” tijdrekenkundig in te passen, blijft het taalkundig bewijs behoren tot een kennisterrein, dat discussie open laat. In zijn studie over de „Limburgse toponymie” stelt dr W. Roukens, dat „de talrijke -heim-namen langs de Maas, langs de romeinse heirweg tussen Brunssum, Heerlen—Valkenburg—Maastricht ons *misschien* zeggen, hoe de Franken zuid- en zuidwestwaarts trokken en *zeker*, dat zij de bedoelde plaatsen bewoonden. De oudste Frankische namenlaag schijnt te zoeken te zijn in de namen op -heim, die men in Zuidlimburg in vrij groot aantal aantreft. Vermoedelijk is de uitgang -heim de vertaling van het latijnse *curtis* in de kolonisatietijd der z.g. volksverhuizing. Roukens somt hier de namen op van Brunssum, Welten, Klimmen, Broekhem, Houthem, Geulem, Rothem, Heugem.

Toch is niet alles van de kaart geveegd na het begin van de Ve eeuw. Hier bewijst de wetenschap van de Geschiedenis, dat ze niet een vak is, maar een leerschool van het *leven*, wél van sterfelijke mensen en leiders, maar dan van „zich wijzigende” gegevenheden. De mensen sterven wel, maar daarmee nog niet hun geesteswerk, dat zich op allerlei wijzen vanuit het voorbij verleden tóch voortzet in het heden. Alle verleden opvattingen, maatregelen enz. zijn nog niet uitgeschakeld, ook al zijn ze naar hun oorsprong soms eeuwen geleden. Het verbindende instituut tussen het verdwijnende imperiale Rome en het nieuwe Karolingische rijk werd het *christelijke* Rome op Constantijns stramien. Waar *civitates* als burgerlijke bestuurscentra ophielden te bestaan, daar schoof de Kerk van Rome een bisschopszetel in de plaats met hetzelfde stedelijk district als bestuurs- of jurisdictiegebied m.a.w. het bisdom. We denken hierbij aan Trier en Keulen. Voor de *civitas* van Xanten

gaat dit niet op. De grenzen van het bisdom Maastricht zijn nimmer vastgesteld, omdat de kerkelijke organisatie in die tijd hier nog niet geconsolideerd was. Wellicht reikte ze in feite niet verder in oostelijke richting dan tot aan de Geul. Het zou zelfs nog geruime tijd duren, voordat het nieuwe bisdom *Luik* afgebakend was. In elk geval was dit gebeurd vóór het jaar 799, toen paus Leo III het *landdekenaat Susteren* instelde, waartoe Brunssum—Gangelt behoorde. Luik werd toen verdeeld in aartsdiakenaten en dekenaten (deka = tien). De grenslijnen van dit „*concilium aureum*” verdienen vermelding. Ten oosten werd het vanaf Roermond begrensd door de Maas tot aan het punt, waar de Geul in deze rivier stroomt; de zuidgrens vormt gedeeltelijk de Geul om na Valkenburg de richting Heerlen te nemen. Het land van Rode viel er buiten. Vanaf de Worm bij Mariënborg (Kreis Geilenkirchen) volgde de dekenaatsgrens de staatkundige grens tussen het land van Herle en het land van 's-Hertogenrade; viel in noordelijke richting samen met het Wormdal tot aan de Roer, die dan tot Roermond de begrenzing afsloot. In dit gebied, dat sterk doet denken aan het zuidelijk gedeelte van het voormalig stedelijk territorium van onze Romeinse civitas Xanten, lagen: Susteren (713), Montfort, Heinsberg, Sittard, Gangelt—Brunssum, Heerlen, Klimmen, Houthem, Amby. Was er nog een reminiscentie aan een vroegere bestuurlijke saamhorigheid? De Geul als zuidelijke begrenzing is verleidelijk.

Dit gezichtspunt brengt ons op de grenslijnen, die de burgerlijke overheid ons van die vroege middeleeuwen heeft overgeleverd. Kopiëerde zij óók van Romeinse gegevens? Dr S. Corsten heeft in de Maasgouw 1961 hierover indringende perspectieven geopend. Inderdaad hebben de gouwgraven als hoofden van administratieve eenheden voortgebouwd op nederzettingen met een keltoromaanse benaming en voor zover ze in het militaire apparaat een rol hadden gespeeld b.v. als versterkte kern (castella-castra). Daarbij kwam de faktor van de *ligging dezer nederzettingen langs voormalige Romeinse hoofdwegen*. U ziet, hoe de mentale wederopbouw onder de Merovingers en Karolingers weinig origineel was geïnspireerd. Geen constructieve doorbraak in de traditionele situaties, maar ombouw en inpassing in hún leefpatroon van de relictten van een grote cultuurperiode. Corsten licht zijn zienswijze toe met de illustratieve beredenering van drie voorbeelden uit onze eigen omgeving: de koningsoorden Gangelt—Brunssum (Gangildunum), Heerlen (Coriovallum) en Conzen (Compendium) als „Verwaltungs- und Fiskus-Bezirke”.

Deze opinie, gezien vanuit de gezichtshoek van het historisch wegebelloop, krijgt nu in het *vroege kaartbeeld van Brunssum bevestiging* door de merkwaardige ligging, op een onderlinge afstand van ± 700 m., *langs de Dorpsstraat*, van 3 voormalige kastelen met hun economiegebouwen, sinds de vroege middeleeuwen. De heer Vromen

geeft in zijn „Wandelingen in en om Brunssum” hiervan, met zijn prachtige kleurenkaart, een scherp beeld (blz. 30). Zonder omhaai van woorden ziet men, hoe langs deze voormalige noord-noordoost gerichte romeinse baan opnieuw de bewoning heeft afgezet. Die ving trouwens al aan, zoals gezegd, langs de Kruisberg.

Anno 827 is voor de kartografie van Brunssum een kroonjaar, omdat dan Brunssum impliciet naar voren treedt als behorend tot de fundus regius van Gangelt. Dat is in de territoriaal-bestuurlijke opbouw van die aan geschiedbronnen arme tijd een uitermate kostbaar gegeven. En aangezien de oppervlakte van Kroongoederen de omvang van het jurisdictiegebied van een plattelandsparochie meestal dekte, wordt het duidelijk, waarom Brunssum óók kerkelijk tot Gangelt heeft behoord. Eginhard, de biograaf van Karel de Grote, heeft in zijn vierde boek voor het nageslacht het relaas opgetekend van een reis van een koninklijke bibliothecaris, die van Nijmegen naar Aken reisde. Op genoemd jaar 827 vermeldt hij de overnachting van deze funktionaris op de fundus regius Gangluden = Gangelt. „Es ist ein königlicher Grund in dem Maselandt ungefähr acht welche Meilen (6 Stunden) von Aichen gelegen, so Gangluden von den Inwohnern genannt wird”. Uit een gegeven van de Annales Rodenses kunnen we de *zuidgrens* nog iets scherper stellen. Op het jaar 1150 schenkt Dirk, graaf van Ahr-Heerlen, aan de abdijkerk van Kloosterrade 6 bunder land. „Terra haec sita est infra terminos aecclesiae de *Bruneham* dictae, a Brunsham versus Herle” (blz. 102). Het geschonken land ligt *binnen* de grenslijn van de kerk genaamd Brunsham, vanuit Brunssum in de richting van Heerlen. Beide koningsgoederen (territoria) worden topografisch tegenover elkaar gesteld, waarbij het woord „terminos” grens, grenslijn, geen twijfel laat bestaan aan deze tekstverklaring. Het geschonken land ligt n.l. nog binnen het parochiegebied van Brunssum, waaraan in het zuiden het parochiegebied van Heerlen grensde. Zoals reeds opgemerkt: de parochiegrenzen vielen samen met de grenzen van het burgerlijk bestuursgebied.

De tekst van 827 is nog om 'n andere reden van belang: er is n.l. sprake van „Maseland”. Inderdaad ligt hiermee het gegeven op tafel, dat *Brunssum* toen tot de door ambtsgraven bestuurde *Maasgouw* behoorde. De eerste vermelding van het bestaan van de Maasgouw is bekend uit een brief van bisschop Paulus van Verdun uit het jaar 632, dus bijna 200 jaar vroeger.

Maseland nu behoorde sinds 843 (verdrag van Verdun) tot het *Midden-Frankenland* (*Lotharius I*). Bij de dood van Lotharius II verdeelden Karel de Kale en Lodewijk de Duitser *Lotharingen*, vastgelegd in het tractaat van Meerssen, anno 870, waarbij de Maas als grens werd aangenomen. Onze voorouders beleefden toen de verschrikkingen der Noormanneninvallen (denk b.v. aan de belegering van de Frankische burcht te Elslloo of Asselt, anno 881).

Anno 896: Arnulf, koning van Oost-Frankenland, droeg de kroon van Lotharingen over aan zijn natuurlijke zoon Swentibold of Sanderbout. Van hem is de schenkingsbrief bekend gebleven, gegeven op kasteel Born, waarbij de Graetheide, groot 6.666 bunder, gemeenschappelijk bezit werd van de 14 omliggende dorpen. Sanderbout werd in de abdijkerk van Susteren begraven anno 900. Anno 925: *Lotharingen bij het Duitse rijk gevoegd*; anno 953: splitsing van Lotharingen in Opper- en Neder-Lotharingen.

Neder-Lotharingen omvatte het land tussen de Noordzee, Rijn, Moezel en Schelde, waarin derhalve *Maseland* gelegen was. Lotharingen zou een territoriaal begrip blijven, tevens ere-titel, waarmee Karel de Stoute nog geworsteld heeft (1467—1477). De Bourgondische Kreits, anno 1548, maakte de 17 Nederlandse gewesten los uit het Duitse leenverband (Verdrag van Augsburg).

Maar het leven ging verder en ook de grenslijnen van Maseland kregen een andere *betekenis*. Binnen deze Maasgouw verbrokkelde mét de afzwakking van het koninklijk gezag het gouwgraafschappelijk karakter, waardoor het ontstaan van eigen heerlijkheden in de hand werd gewerkt. Deze werden niet meer bestuurd door ambtshalve aangestelde graven, maar door adellijke families, die hun gebiedsdelen *in leen* hielden van de koning. In feite werden ze autonome potentaten. Een en ander heeft 'n nog grotere verbrokkeling in de hand gewerkt, waaruit de bekende zogenaamde Lappendeken van Limburg verklaarbaar wordt.

Voor hetgeen *Brunssum* nu betreft, heeft het aanvankelijk de lotgevallen gedeeld met zijn bestuurlijk hoofd *Gangelt*. Anno 1144 waren Gosewijn II van Heinsberg (c. 1118—1170) en Hendrik II van Limburg in oorlog om het bezit van de voormalige Kroondomeinen Gangelt—Brunssum en Richterich. Daar hebt u de oorlogjes van de Kleinstaaterij! Maar Gangelt—Brunssum blijft aan Heinsberg. Onze Gosewijn II was tegelijk heer van het land van Valkenburg. Na het uitsterven van het Heinsbergse Huis te Valkenburg met de dood van Gosewijn IV († c. 1212) schijnt *Brunssum met Schinveld en Jabeek* door familie-erfdeling *bij het land van Valkenburg* gebleven of gekomen te zijn. Jammer, dat we dit zéér belangrijke feit niet op datum weten, omdat naar aanleiding hiervan: 1e Brunssum van Gangelt werd afgespleten en 2e het bij het land van Valkenburg gevoegd en hierdoor zodoende later *Nederlands* gebied werd. Des te merkwaardiger: in 1558 was de kerk van Brunssum nog steeds appendix van de moederkerk Gangelt.

* *
*

In zijn boekwerk: „Brunssum de eeuwen door” van pastoor Moonen

(1952), beschrijft de gemeente-grenslijn (blz. 6) de volgende gemeenten: Heerlen, Nieuwenhagen, Ubach-over-Worms, Rimburch, *Duitsland*, Schinveld, Merkelbeek en Amstenrade. Het kan in dit betoog niet de bedoeling zijn om deze grens minutieus na te gaan zoals dat eertijds geschiedde bij wijze van Limieten-controle en waaraan de drossaard van het land van Valkenburg en het schepenenbestuur van Heerlen te pas kwamen. Maar over de *grens met Duitsland* moet iets gezegd worden. Tenslotte is dit géén gemeentelijke- noch kantonale of arrondissements- of provinciale gezagsafbakening, maar een *rijksgrens*, die derhalve *souvereine rechten* scheidt.

De wordingsgeschiedenis van dit tracé gaat in oorsprong terug tot het laatste kwart van de 14e eeuw, toen Brunssum als behorend tot het land van Valkenburg bestuurd werd door onze landsvrouwe hertogin Johanna, de laatste afstammeling uit het autochtone Brabantse Huis. Het dramatische diplomatiek gevecht rond de vorstelijke erfenis van dit kinderloos gebleven huwelijk heeft toen de Westeuropese politiek beheerst. Op 8 maart 1355 zien wij de gedeputeerden uit het Limburgse te Leuven vergaderen met de andere député's uit Brabant-Limburg, waarbij o.m. besloten werd, dat zij nimmer zouden gedogen, dat het land zou worden verdeeld of hun grenzen gewijzigd. En bij de Blijde Inkomste van hertogin Johanna, 3 januari 1356 te Leuven, zwoeren onze député's „dat Limburg . . . wel verseekert selen syn onsen landen van Brabant en onsen lande van Limburg niet gesceyden en mach werden.” Kapers op de kust waren de Duitse keizer, de hertogen van Gelder en Gulik, Engeland en Frankrijk. Diplomatieke afspraken zoals de Conventie van Maastricht van 9 februari 1357; de Alliantie van Aken 3 februari 1361; de afspraak van Mechelen 10 september 1368 en het Verdrag van Aken 24 juni 1372. Niet voor niets verwierf hertogin Johanna de driehoekskastelen Millen—Gangelt—Waldfeucht, 25 maart 1378, waarin evenzeer het bouwjaar past van kasteel Hoensbroek, ± 1370. Deze sterke burcht werd gebouwd „op de grens van het land en om dit te versterken . . . eyn slotel . . .”. In dit verband verwijs ik naar de verheffingsakte van Brunssum tot heerlijkheid anno 27 januari 1559. In de considerans staat o.m. het volgende: „Alzoe wy comende totten gebruycke ende possessie van onsen landen van herwertsover deselve bevinden met groten ende zware schulden belast zoe ter zaken vanden oorloghen die langen tyt geduert hebben vanden fortificatien van onsen steden ende andere plaatsen *opte frontieren liggende . . .*”, waarbij hier o.m. aan de Gelders-Gulikse oorlogen moet gedacht worden. Die Gelders-Gulikse coalitie tégen Brabant-Limburg zette voor goed in na de Brabantse inbezitname van Millen—Gangelt—Waldfeucht. *De brillante tegenstrever*, aan wie wij te danken hebben, dat onze rijksgrenslijn zó loopt, dat Brunssum er nog net binnen valt, was hertog *Filips de Stoute*, „fils du roi de France”, graaf van Vlaanderen en aangetrouwde neef van hertogin Johanna. Hij heeft de visie gehad om het

Overmaasse gebiedsdeel met een fortelinie te omgeven, die hij met financiële hulp van de Franse Kroon en van de Vlaamse en Brabantse steden wist op te bouwen en in stand te houden. Die fortelinie, in de vergetelheid geraakt, wordt dan toch wel nog tot heden toe beschreven door de rijksgrens vanaf Eupen tot voorbij Gangelt. Filips de Stoute verdient in onze publieke herinnering voort te leven. Deze grenslijn is nog eens definitief bevestigd geworden bij de Vrede van Venlo, september 1543 en opnieuw vastgelegd, met enige ondergeschikte wijzigingen, bij het Grensverdrag tussen Nederland en Pruisen van 26 juni 1816. Sporen van de Gelderse oorlogen in één van zijn fasen (1507—1528) te *Brunssum* zijn aanwijsbaar m.b.t. het houten kasteel van ridder Jan Vos, gelegen bij de kerk, dat toen door de Geldersen werd leeggeplunderd en platgebrand.

* *
*

Brunssum werd bestuurlijk uit het land van Valkenburg gelicht bij zijn verheffing tot *eigen heerlijkheid*, eerst in de vorm van een inpandgeving 27 januari 1559, aan Werner Huyn van Amstenrade; vervolgens 26 februari 1654 werden de heerlijkheden Geleen en Spaubeek verheven tot het graafschap Geleen en de *heerlijkheid Brunssum* met Schinveld, Jabeek, Oirsbeek, Amstenrade, Bingelrade en Merkelbeek kort daarop tot het graafschap *Amstenrade*. Bij het Partagetractaat van 26 december 1661 tussen Spanje en de Zeven Verenigde Provinciën bleef *Brunssum cum annexis* aan Spanje om bij de Vrede van Utrecht van 1713 aan Oostenrijk te worden toegewezen. Op de *Brunssummerheide* staat hiervan nog een remiscentie bij de Brandenburg: de z.g. Blauwe Paal (2 stuks), die de grens afbakenden tussen Hollands en Oostenrijks gebied. Ze droegen aan de ene zijde de Nederlandse leeuw en aan de andere kant de tweekoppige rijksadelaar.

* *
*

Maar er zou weldra *een nieuwe machtige adelaar* op het politieke toneel verschijnen in de figuur van *Napoleon*. Het beeld van keizer Augustus heeft hem duidelijk voor ogen gestaan: zijn zoontje betitelde hij als „koning van Rome”. Op 1 oktober 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk ingelijfd. *Brunssum* werd administratief ingedeeld bij het departement van de Nedermaas, waarvan de grenslijn met het departement van de Roer *dezelfde* was als de latere rijksgrens met Pruisen, althans voor wat de direkte omgeving betreft. Belangrijk is hier de afkondiging van het besluit, waarbij op 31 augustus 1796 *Brunssum als gemeente* ontstond, samenvallend met de grenzen van de parochie.

L. van HOMMERICH.

De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen

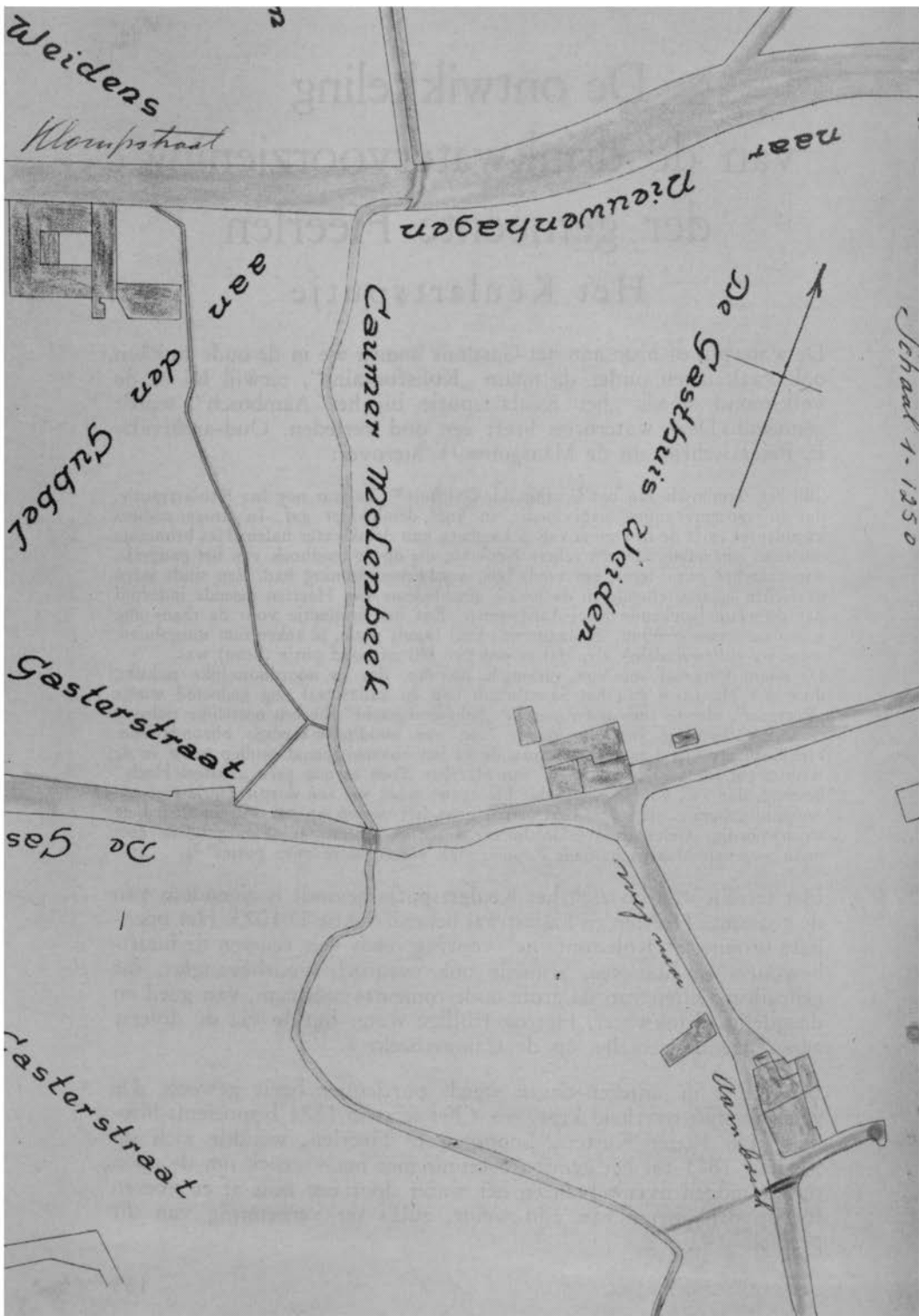
Het Keulartsputje

De waterput of bron aan het Gasthuis komen we in de oude stukken ook vaak tegen onder de naam „Kolifontaine”, terwijl hij in de volksmond steeds „het Keulartsputje bij het Aambosch” wordt genoemd. Deze waterbron heeft een oud verleden. Oud-archivaris P. Peters schrijft in de Maasgouw ¹⁾ hierover:

„Bij het Aambosch aan het Gasthuis d.i. Gasthuis ²⁾ bestaat nog het Keulartsputje, dat in vroegere tijden overvloedig en koel drinkwater gaf. In droge zomers kwamen er zelfs de bewoners van Schaesberg hun drinkwater halen. Het bronnetje ontleend zijn naam aan een zekere Keularts, die op de zuidhoek van het gangetje, dat naar het putje leidt, een reeds lang verdwenen woning had. Een sinds jaren overleden belangstellende in de lokale geschiedenis van Heerlen meende indertijd dat de naam betekende Koel-Aarde-putje. Dat het bronnetje voor de thans nog gebruikte naam bestond, de naam was koel (keul) putje, is zeker niet uitgesloten, want we zullen dadelijk zien dat er ook een fris en koud putje (bron) was. De naam Putgraaf met het verlengde hiervan, dat in noordoostelijke richting door het plantsoen van het Sanatorium liep en kadastraal nog genoemd wordt „Putsgats”, niet te verwarren met de „Scheidtergracht” die een oostelijke richting had, is afkomstig van dit putje. Nog een meldingswaardige bijzonderheid. Het Keulartsputje ligt aan de oostzijde en het bovengenoemd ondiep putje in de Kruisstraat lag aan de westzijde van Heerlen. Toen er nog geen „kasteel Herle” bestond, dat was vóór de helft der 13e eeuw, maar wel een dorpje Herle met een eenvoudig kerkje, liep van het westen naar het oosten op het terrein tussen de tegenwoordige Geleenstraat—Gasthuisstraat en de Uilestraat—Plaargats, de zeer oude weg van Maastricht naar Keulen, vlak voorbij deze twee putjes” ³⁾.

Het terrein waarop zich het Keulartsputje bevindt is eigendom van de gemeente Heerlen en kadastraal bekend Sektie D 1023. Het openbare bronnetje „Kolifontaine” voorzag reeds vele eeuwen de buurtbewoners en hun vee, alsmede ook eventuele voorbijgangers, die gebruik maakten van de grote oude romeinse heerbaan, van goed en deugdelijk drinkwater. Het overvloedige water loosde via de diverse aangrenzende percelen op de Caumerbeek.

De put is in vroeger dagen steeds particulier bezit geweest. De gemeentelijke overheid kreeg voor het eerst in 1871 bemoeienis hiermee. Jan Pieter Kusters, koopman te Heerlen, wendde zich op 9 maart 1871 tot het gemeentebestuur met het verzoek om de open put te mogen overwelfen en het water door een buis af te voeren tot op drie meter van zijn weide, zulks ter verbetering van dit perceel:

Schaat 1-1250

„Geeft met bescheidenheid te kennen Jan Pieter Custers, koopman . . . , dat hij ter verbetering van zijn weilanden aan het Gasthuis geleegeen eene verlegging van den put aldaar met toestemming van het bestuur wenschte voor te nemen; Dat hij tot dat einde den bedoelden put wilt overdekken met zwaar hout en het water door middel van steenen buizen in eenen uit te graven put 8 à 10 meters naar den ingang toe te plaatsen, afte leiden en alsdan zoowel den vroegeren put als de buizen met grond te overdekken waardoor de heuvel aan genoemden put in zijne weide zich bevinden komt te vervallen; Dat hij zich bereid verklaard de grond, welke hij bij die verandering van gemeentewege zoude innemen tegen taxatieprijs over te nemen . . . ”⁴⁾.

Gezien het openbare nut van deze put, meende het gemeentebestuur, alvorens een beslissing op het verzoek van Kusters te nemen, de omwonenden in staat te moeten stellen bezwaren tegen het voorgenomen plan bij hen in te brengen. Op de door het gemeentebestuur hiervoor vastgestelde dag (28 maart) verschenen „de bewoners van het Gasthuis”, Nicolaas Jozef Bour, werkmán en Jan Willem Cuijpers, landbouwer. Hun anti-motieven, neergelegd in een door Burgemeester en Wethouders opgesteld proces-verbaal ⁵⁾ kunnen in het kort als volgt worden samengevat:

„dat wanneer de putader soms mocht verzwakken of dalen, zoodat zij minder of geen water meer mocht geven, den put niet meer te bereiken was door de op de overwelling aan te brengen grond, waardoor hunne buurt alzoo van het noodige welputwater beroofd was; en voorts dat het water op de plaats, waar het gebracht werd, meer door de warmte kon lijden en den goeden smaak welke het thans heeft, kon verliezen.”

Deze bezwaren hebben waarschijnlijk bij de besluitvorming van de gemeenteraad de doorslag gegeven. Immers in de raadsvergadering van 29 maart 1871 werd het verzoek van J. P. Kusters afgewezen ⁶⁾.

Alhoewel J. P. Kusters zich bij deze beslissing moest neerleggen, schonk deze hem toch geen bevrediging. Op 10 januari 1877 deed hij nogmaals een poging zijn in 1871 gedane verzoek, zij het dan ook iets gewijzigd, alsnog ingewilligd te krijgen. In een request aan de gemeenteraad ⁷⁾ stelt hij:

„dat hij voornemens is de put, bij het kadaster bekend onder den naam Kolisfontaine, met ijzeren buizen afte leiden, in diér voege, dat het water van denzelven op een afstand van drie meters van den thans bestaanden ingang in eenen houten daartestellen vergaderbak inloopt; Dat hij tot dat einde gedachten put onder toezicht van het Gemeentebestuur behoorlijk wilt laten overwelven en toedekken zoodanig dat voor geene instorting te vreezen is; Dat hij verders zal zorg dragen, dat het water hetgeen thans bij stortregen uit de zoogenaamde Schindersgats door zijne weide afloopt zich niet meer in den gemelden vergaderbak kan instorten en dezen veronreinigen, door dit water langs denzelven een afleiding te verschaffen; Dat hij voorts wenscht het hierdoor overvloedig geworden steegje benevens de putplaats van de gemeente tegen betaling over te nemen; Dat door deze inrichting op voorschreven wijze daar te stellen eene verbetering wordt verkregen, daar dit putje voorzien van eene gevlochtene omheining en niet meer blootgesteld om het vlotwater op te vangen minder aan verontreiniging onderhevig zal zijn dan thans.”

Het Keulartsputje, gebouwd anno 1889.

Het gemeentebestuur is zijn besluitvorming van zes jaar geleden nog niet vergeten. Deze vernieuwde aanvraag wordt op precies dezelfde manier als in 1871 behandeld. In de raadsvergadering van 16 januari 1877 wordt het verzoek terugverwezen voor nader onderzoek naar het college van burgemeester en wethouders. Ook nu weer krijgen de buurtbewoners de gelegenheid tot het indienen van bezwaren⁸). H. J. en J. J. Coolen maken hiervan gebruik en stellen hun inzichten in deze op schrift:

„...Lange jaren hebben wij een uitgang met trap naar de eigentlijke plaats van het putje gehad, met den tijd is dat putje al meer en meer gedempt zoodat de

plaats welke er om was voor 30 à 40 jaren nu bijna geheel door aangrenzende eigenaren is geannexeerd en de put sedert dien tijd al meer en meer van zijn goede eigenschappen verloren heeft;

Wij vreezen teregt dat de nieuwe verlegging en verleiding door buizen ons nog meer het goede water zal bederven en dat ons alle controle wordt benomen om te zien of er wat aan den eigentlichen put hapert hetzij door zinkingswater of wat anders wat mogelijkerwijze kan inloopen en hetgeen bij een overdekking niet te zien is, aangezien het voor de gemeente geen voordeel opbrengt slechts eene bevooroordeeling is van een enkel man, den aanvrager;

Zoo verzoeken wij UEd. Achtbare van de put te laten zoo als hij is gezond en rein en nog meer de controle aan de verbruikers te laten ⁹⁾."

In de raadsvergadering van 19 februari 1877 brengen B. & W. verslag uit van hun bevindingen. De gemeenteraad besluit ook nu weer op grond van de tegen het verzoek ingebrachte bezwaren hierop afwijzend te beschikken ¹⁰⁾.

Kusters blijkt uit het genomen besluit zijn conclusies te hebben getrokken. In de vergadering van de gemeenteraad van 20 april 1886 wordt dit bestuurscollege echter opnieuw bij deze aangelegenheid betrokken. Het blijkt dat Kusters zich inwendig nog steeds niet heeft kunnen verzoenen met het in 1877 genomen besluit. Door het niet meer onderhouden van de bron en put, probeert hij thans een gunstige beslissing te forceren. Immers in genoemde raadsvergadering brengt het raadslid Müller ter tafel dat: „J. P. Kisters het kwelwater uit zijnen tuin over den weg laat loopen, waardoor deze bederft, hetgeen, naar zijn oordeel, niet geleden moest worden”, waarop de voorzitter hem meegedeeld heeft, dat hij Kusters een hernieuwde aanvraag zal indienen om het water door middel van buizen onder de weg door naar de beek te leiden ¹¹⁾. Dit nieuwe verzoekschrift werd echter nooit ontvangen. De gemeente is nu gedwongen het initiatief in eigen handen te nemen. Uit de gemeenterekennigen van 1889 blijkt, dat op kosten van de gemeentekas de bron werd overwelfd (zie foto). N. Frisschen te Musschenmigerbroek leverde hiervoor 1.200 „briksteen” voor het maken van een „overdek aan het Keulartsputje”, waarvoor hij een vergoeding ontving van f. 14,40. Het benodigde houtwerk werd betrokken van de schrijnwerker L. Ritzen, die hiervoor f. 6,— in rekening bracht ¹²⁾.

De put had een diepte van 1.50 m. en werd voor de helft gevuld met kies ter filtrering van het water. Hij voldeed ruimschoots aan de gestelde eisen. Er was steeds voldoende goed en koel water aanwezig. De bouw van het Sanatorium aan de Gasthuisstraat, waarvoor de eerste steen werd gelegd door mgr. P. J. Savelberg, de eerste rector van deze instelling, op 18 oktober 1897 en dat in 1899 in gebruik werd genomen, bracht voor het Keulartsputje grote veranderingen met zich mee. Voor de watervoorziening van dit gebouw was de bron ontoereikend. Men was genoodzaakt een nieuwe put te slaan, waarop een pomp werd aangebracht. Het is duidelijk, dat het waterpeil hierdoor in de buurt aanzienlijk daalde. Het werd nog

erger, toen door het Sanatorium een eigen wasserij in bedrijf werd gesteld, waarvoor een tweede put met pomp werd gebouwd. De buurtbewoners konden nu slechts 's morgens vroeg nog over voldoende water beschikken. Zodra de bewoners van het Sanatorium aan hun nieuwe dag begonnen, was het gedaan met het halen van water aan het Keulartsputje. Deze toestand vond in 1923 zijn oplossing toen de bewoners uit de buurt noodgedwongen aansluiting vroegen en verkregen aan het gemeentelijk waterleidingsbedrijf.

De overwelfde bovenbouw van het Keulartsputje is heden ten dage nog te zien; de put zelf is echter gedempt. De twee putten van het Sanatorium zijn geheel verdwenen; zij zijn slechts nog in situ bekend.

J. H. N. BOLLEN.

Noten:

- 1) *P. Peters* : Uit Heerlens verleden. Grensstenen. Drinkwater;
in: De Maasgouw 1923, 22.
- 2) Voor nadere gegevens betreffende het Gasthuis te Heerlen zie:
L. van Hommerich : Het Gasthuis te Heerlen;
in: Land van Herle 7 (1957), 47—48.
- 3) Voor een bespreking van de hier bedoelde ondiepe put aan de Kruisstraat zie mijn artikel geplaatst onder het gelijknamige hoofd in Het Land van Herle 18 (1968), 19—24.
- 4) Ingekomen Correspondentie 1871; G.A.H..
- 5) Ingekomen Correspondentie 1871; G.A.H..
- 6) Notulen gemeenteraad Heerlen 1871; G.A.H..
- 7) Ingekomen Correspondentie 1877; G.A.H..
- 8) Notulen gemeenteraad Heerlen 1877; G.A.H..
- 9) Ingekomen Correspondentie 1877; G.A.H..
- 10) Notulen gemeenteraad Heerlen 1877; G.A.H..
- 11) Notulen Gemeenteraad Heerlen 1886; G.A.H..
- 12) Gemeenterekeningen Heerlen 1889, Mandaten; G.A.H..

Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck

(2)

1. PHILIP DAMIAAN van HOENSBROECK.

Deze telg uit de familie van Hoensbroeck, die reeds vanaf zijn geboorte met de dubbele voornaam aangesproken werd, was haar eerste die tot de bisschoppelijke waardigheid opklom. Hij was bisschop van Roermond van 1775—1793, jaren die voor onze (vaderlandse) geschiedenis en in het bijzonder voor die onzer eigen gewesten van aparte betekenis geworden zijn.

Erkende geschiedschrijvers hebben de aandacht op hem gevestigd. Zij deden dat met recht en met respect ¹⁾.

Aan de hand van deze en meerdere andere geschriften en van aantekeningen afkomstig uit het archief van het bisdom Roermond geven wij onderstaand verkort een necrologie:

gedoopt 24 februari 1724 in de huiskapel der familie door de bisschop van Roermond;

gevormd en toediening tonsuur door deze bisschop 6 november 1730; genoot huisonderwijs met opleiding in latijn;

1735 benoeming als kanunnik te Würzburg;

kanunnik (domheer capitularis) aan het domstift te Spiers (waarvoor opzwering van de adellijke kwartieren) 23 juni 1736;

student in de filosofie aan het Jezuïetenkollege te Aschaffenburg 1734—1740;

verkrijgen der „vier kleine orden” Roermond 17 september 1740;

student in de theologie aan het St. Apollinaris-college in Rome 1740—1742;

subdiaken 22 september 1753 na reeds als proost te Emmerich en aartsdiaken van Utrecht te zijn benoemd en daarna priesterwijding;

student in de rechten te Leiden en daarna kanunnik te Spiers om persoonlijk zijn prebende te gaan bedienen;

lid van de Staten van het „Overkwartier van Gelder” 17 januari 1760;

benoeming tot bisschop van Roermond door keizerin Maria Theresia 1774;

bisschopswijding in de vorstelijke domkerk te Spiers op 2 juli 1775 — feestdag van O.L. Vrouw-bezoeking — door de Vorst-bisschop van Spiers, bijgestaan door diens wij-bisschop en de abt van Keizersheim;

*Philippus Damianus Ludovicus Ignatius Victorinus — Markies van en
tot Hoensbroeck = de latere bisschop van Roermond.
(Oorspr. schilderij — Eig.: Baron de Weichs-de Wenne, Geysteren L.)*

„plechtige intocht” als bisschop van Roermond 30 oktober 1775 en hij noemde zich: „Philippus Damianus machioale et in Hoensbroeck, S.R.I. comes ²⁾), Dei et apostolicae sedes gratia episcopus”; eerste wijding als sub-diaken: deze verleende hij aan zijn broer — het 18e kind uit het huwelijk zijner ouders — Leopoldus Ludovicus van Hoensbroeck, die later kanunnik en domheer werd van Spiers en daarna geheimraad, regerings-president en domheer van Trier (Bruchsal);

11 maart 1776 vertrek naar Brussel om in tegenwoordigheid van het Hof aldaar in de St. Gudule een pontificale H. Mis op te dragen op 19 maart (St. Joseph) voor de toekomstige keizer Joseph II van Oostenrijk;

juli 1776 eerste rondreis door het bisdom (district Kessel) voor toedienen H. Vormsel, enz.;

11 augustus 1776 naar Middelaar voor toediening op de 13e en volgende dagen van het H. Vormsel aan meer dan 17000 personen — waarbij veel mensen uit de zogenaamde „Hollandse Missie”;

6 oktober 1776 opdracht van een pontificale Hoogmis in het karthuizerklooster te Roermond bij het 500-jarig bestaan;

7 oktober 1776 vertrek naar Venlo voor bezoeken aan kloosters en kerken en toedienen H. Vormsel waarna receptie voor de Raad der stad, voor de officieren van het garnizoen en voor de geestelijkheid;

10 oktober 1776 bezoek aan Geldern (familiebezoek);

17 april 1778 bezoek aan Weert;

10 juli 1778 gaf hij verslag over de toestand van zijn bisdom aan Rome;

2 juli 1783 vaardigde hij een mandement uit gericht aan de geestelijken in zijn bisdom waarin hij waarschuwde tegen het bezoek aan herbergen en tegen het dragen van kleding die hun stand onteerde; verder oefende hij normaal zijn functie uit tot hij in 1789 partij moest kiezen in het verzet van de aangrenzende Belgische bisdommen en van zijn bisdom tegen de aanmatigende politiek van keizer Joseph II;

op 11 december 1792 verschenen franse troepen voor Roermond en deze ontweek hij;

in Roermond teruggekeerd overleed hij aldaar 17 april 1793.

Wie was Philip Damiaan?

Ten tijde van zijn geboorte in februari 1724 verkeerde de familie van Hoensbroeck wel in de hoogste graad van haar aanzienlijkheid. Zijn vader: Frans Arnold Adriaan Joannes Philip, markies en graaf van Hoensbroeck, had een bijzondere educatie genoten en veel vertoefde aan het hof van de toenmalige hertog van Lotharingen. Als jongeman had deze toen in Luneville gewoond ³⁾.

Zijn moeder was Anna Catharina Sophia, rijksgravin von Schönborn, Buchen und Wolffsthal en het huwelijk tussen beiden was gesloten in Bamberg op 3 november 1720. Deze vrouw stamde uit

een zeer oud en hoogadellijk geslacht, dat reeds in de 12e eeuw vernoemd werd. Die familie was bovendien rijk. In haar tijd was zij een der meest gezochte partijen, was ridder in de orde van het „Sternkreuz” ⁴⁾ en als bruid werd zij geroemd: „très aimable et pleine d'esprit... et avec manières engageantes”.

Het echtpaar woonde op kasteel Hoensbroeck, in Roermond en op de kastelen Hillenraedt en Bleyenbeck.

De bezittingen, die de familie van Hoensbroeck in Roermond had, waren gelegen aan de toenmalige Heggestraat en in 1662 door koop verkregen. In 1691 waren deze door koop uitgebreid en daarna bestonden zij uit één groot huis met bijbehorende familiekapel.

Haar aanzienlijkheid werd nog geaccentueerd door de volgende van Frans Arnold, enz. vermelde titels ⁵⁾ n.l.: „Markgraaf van en tot Hoensbroeck, graaf des Heiligen Rooms Rijks, Baron van Ruynen, Bellinghoven, Haffen en Mheer, Heer in Schellebeke en Wanzele, Nieuwkerk en Winternam, Aldekerck en Eyll, Vernam en Sevelen, Reust en Schaephuyzen, St. Antonisberg en Stenden, Pont, Veert, Wetten, Kapellen, Kevelaer en Klein-Kevelaer, der Voogdij Gelderland, Swalmen, Asselt en Grubbenvorst, Geheimraad van Staat van Zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit ⁶⁾, Erfmaarschalk des hertogdoms Gelre en van het graafschap Zutphen, Raad costumier in het Souverein Hof van Oostenrijks Gelderland, Hoog-Drossaard der stad Gelder”. Vervolgens werd hij op 31 juli 1739 tevens benoemd tot „werkelijk keizerlijk Kamerheer met de gouden sleutel” (Wenen) ⁷⁾.

Dit echtpaar kreeg een legendarisch aantal kinderen. Als vierde daarvan ⁸⁾ werd in Roermond in de huiskapel der familie door de toenmalige bisschop van Roermond F. L. Sanguessa op 24 februari 1724 gedoopt Philip Damiaan van Hoensbroeck. De doopakte werd opgenomen in het „Librum nominationem” van het bisdom. Uit deze akte spreekt andermaal de aanzienlijkheid der familie en zelden zullen zowel in Roermond als elders — behalve voor vorstelijke peronen — akten als deze opgenomen zijn. Daarom hier de tekst daarvan:

„Anno 1724 die 24 Februarii baptizavit illustrissimus Episcopus Sanguessa, hic Ruraemundae, in domo Dni Marchionis de Hoensbroeck, filium legitimum ejusdem generosissimi domini Francisci Arnoldi Adriani, marchionis de et in Hoensbroeck, sacrae caesariae et catholicae majestatis consiliarii equestris in ducatu Gelriae, et generosissimae dominae Annae Sophiae, natae comitissae de Schönborn, conjugum, qui nominatus est Philippus Damianus Ludovicus Ignatius Victorinus. Patrini fuerunt serenissimus et reverendissimus Dnus Joannes Philippus Franciscus, episcopus Herbipolensis (Wurtsburg) dux Franconiae, natus comes de Schönborn et serenissimus Dnus Damianus Hugo S.R.E. cardinalis, episcopus et princeps Spirensis, coadjutor episcopatus et principatus Constantziensis, natus comes de Schönborn, ac horum patrinorum nomine adstitit et supplevit: gen. dom. Ernestus Erasmus de Zadubsky de Schentall, vice-gubernator civitatis Ruraemundensis. Matrigna fuit Serenissima et celsissima princeps domina Henrietta Christina nata ducissa de Brunswyck et Luneborch, ejusque nomine adstitit et supplevit gen. domina Maria Francisca de Zadubsky de Schentall, nata de Montalvo, uxor praefati Dni vice-gubernatoris.”

Wat zegt ons deze akte?

De levensbestemming van dit kind werd al vroeg bepaald. Wij zagen dit reeds in de necrologie. Zij was a.h.w. verankerd in de keuze van de peter(s) en de meter. Overeenkomstig de roepnamen van beiden als „peter” kreeg het kind reeds aanstonds de dubbele roepnaam: „Philip Damiaan”.

Tijdens zijn verblijf te Rome had de paus (toen Benedictus XIV) hem reeds voorspeld, dat hij bisschop worden zou ⁹⁾.

Zowel prof. Prick als anderen hebben zich beijverd om aan te tonen op welke wijze de benoeming van Philip Damiaan tot bisschop van Roermond tot stand gekomen is. Prof. Prick bewijst stellig uit briefwisseling tussen Lothar Frans, Markies van Hoensbroeck, oudste broer van Philip Damiaan, en Mgr. Kerens te Wenen dat van beide zijden invloed op die benoeming plaats gevonden heeft ¹⁰⁾.

Ongetwijfeld is de invloed van Mgr. Kerens, 12e bisschop van Roermond, daarna geroepen als particulier raadgever en biechtvader van keizerin Maria Theresia in Wenen van invloed geweest voor de benoeming. Doch wij menen de oorzaak ook elders te moeten zoeken.

Een der prerogatieven van de — haast op absolute wijze — regerende vorstenhuizen was de benoeming van de bisschoppen, welke benoeming daarna door de Paus bekrachtigd moest worden.

En dat Maria Theresia — de Landesmutter zoals ze nú nog in Oostenrijk genoemd wordt — op absolute wijze regeren kon, bewees zij meer dan eens. Zo had zij Mgr. Kerens — die haar gunsteling genoemd werd — met voorbijgaan van de gebruikelijke en zeer ingewikkelde benoemingsprocedure „*motu proprio*” ¹¹⁾ op de Roermondse bisschopszetel geplaatst en hem op dezelfde wijze naar de bisschopszetel te Wiener-Neustadt geroepen, tevens als hoofdaalmoezenier van de K. & K. strijdkrachten en — zoals gezien — als haar biechtvader (1773).

Voor wie in Wenen en op Schönbrunn in haar privé-, werk- en ontvangkamer (kabinet) geweest is, spreekt deze taal wel dubbel! Daar krijgt men een indruk in welke sfeer beslissingen genomen werden.

De zetel in Roermond was dus sedert 1773 vacant. De broer van Philip Damiaan, n.l. Lotharius Franciscus Wilhelmus Henricus Hyacinthus Victor, rijksgraaf, markies en heer van Hoensbroeck, wonende toen op kasteel Hillenraedt, en Mgr. Kerens, toen in Wenen, deden alles ten gunste van Philip Damiaan...

Echter... er was méér! Er was nóg een factor, die in de genoemde geschiedschrijvingen niet naar voren gekomen is.

Wij zagen in de doopakte — 24 februari 1724 — als meter van Philip Damiaan van Hoensbroeck genoemd — zij het dan dat zij niet persoonlijk aanwezig was, doch vertegenwoordigd door de echt-

genote van Roermonds vice-gouverneur — prinses Henrietta Christina, hertogin van Brunswijck en Lüneburg. Keizerin Maria Theresia, die in 1717 geboren was en dus maar enkele jaren ouder was dan Philip Damiaan van Hoensbroeck, was de dochter van Keizer Karel VI uit het oostenrijks huis der Habsburgers en zij had als moeder: Elisabeth Christina, hertogin van Brunswijck en Lüneburg....!

Nu kan men zonder meer wel aannemen dat er bloedverwantschap bestond tussen de genoemde peettante en de moeder van keizerin Maria Theresia en naar alle waarschijnlijkheid in een nauwe graad. Prof. Prick schreef ¹²⁾ : „Zuiver persoonlijk zijn de sympathieën (hij bedoelt: der keizerin... schr.) die er toe bijgedragen hebben de dertiende en voorlaatste bisschop van Roermond onder het ancien régime, Philippe Damiaan, Graaf van Hoensbroeck, op de leegstaande zetel te plaatsen”.

Gezien het voorvermelde behoeven wij, naar onze mening, niet ver naar de oorsprong dier persoonlijke sympathieën te zoeken. Ongetwijfeld had dit petekind de voorkeur bij de keizerlijke beslissing. En als wij het zó willen zien, winnen de door prof. Prick geschreven woorden nog eens apart aan charme.

In een brief van 27 april 1774, door Philip Damiaan van Hoensbroeck aan het domkapittel van Roermond gericht, heeft deze zijn benoeming tot bisschop door de keizerin ter kennis gebracht.

Kerkvorst.

Bij de reeds genoemde wijding door de vorst-bisschop van Spiers waren ook vertegenwoordigers aanwezig van het kathedraal kapittel van Roermond.

J. M. van de Venne geeft in zijn boek ¹³⁾ een uitgebreide biografie over Philip Damiaan als bisschop en over diens bestuur van het bisdom. Daar kan gevoegelijk naar verwezen worden. Slechts dit wordt er uit aangetekend:

hij was goedig van aard en minzaam in zijn omgang;
hij was meedogend voor armen en noodlijdenden;
hij was een waar vader voor de geestelijken en gelovigen;
hij was in Spiers geliefd (geweest) door aangeboren rechtschapenheid en een innemend karakter, door zijn belangeloosheid en onpartijdigheid en zijn liefde voor de armen;
hij was kunstlievend en zeer muzikaal;
hij bespeelde de violoncel en werd de oprichter van een muziekkapel waaruit de nog bestaande koninklijke harmonie van Roermond voortgekomen is ¹⁴⁾;
hij was een sterk pijproker;
hij woonde 's zomers op kasteel Hillenraedt.

Doordat zijn voorganger Mgr. Kerens slechts gedurende een drietal jaren het bisdom werkelijk had kunnen besturen, nam hij een zwaar en moeilijk bestuur over. In die tijd overleed Maria Theresia en werd Joseph II keizer, ook over de oostenrijkse erflanden waartoe het bisdom behoorde. De politiek van die keizer ondervond hij in betekenende mate: o.a. de beperking van de geestelijke orden, secularisatie van kerkelijke goederen, opheffing van kloosters. Ook in zijn tijd staken legisten en humanisten het hoofd hoog en het staatsbelang zou boven de rechten der kerk moeten gelden. En reeds was het zó ver dat ook in zijn bisdom het (geheim) genootschap der vrijmetselarij vaste voet gekregen had¹⁵⁾. Optornen tegen deze organisaties moest met veel tact geschieden en eiste moed.

Op zijn wijze was Philip Damiaan van Hoensbroeck aan het oostenrijkse keizershuis verknocht. Wij begrijpen nu waarom. Hij was zich ook bewust van de plichten die hij ten opzichte van dat huis te vervullen had en had Joseph II, reeds vóór deze keizer werd, gehuldigd.

Als een waarachtig herder voor de hem toevertrouwde gelovigen wilde hij op de hoogte zijn en blijven van de geestelijke en materiële noden in het bisdom. Hoewel de geldmiddelen, waarover het bisdom beschikken kon, gering en zelfs ontoereikend waren voor zijn acties — men sprak zelfs van een árm bisdom — lenigde hij veel noden en algemeen nam men aan, dat hij de middelen daarvoor putte uit zijn privé-vermogen¹⁶⁾.

Overigens verliepen de eerste jaren van zijn pontificaat nog al rustig hoewel hij in 1783 — zoals gezien — tegen de eigen geestelijkheid optreden moest.

Door zijn ijveren voor de muziek haalde hij bekende musici als leraar naar Roermond. Daarnaast echter bezat hij ook een algemeen kunstgevoel en engageerde hij o.a. de uit Mayen (bij Koblenz) afkomstige H. Bauer (Baur), een beeldhouwer, als beheerder voor zijn kunstverzamelingen. Na bezetting van Roermond door de franse troepen vervaardigde deze het nog in Roermond aanwezige beeld van de godin der vrijheid (*Déesse de la liberté*)¹⁷⁾.

Zoals ook reeds gezien, wijdde hij op 19 december 1784 zijn (verre) neef Cesar Constantin Frans van Hoensbroeck tot (prins-) bisschop van Luik.

De anti-kerkelijke maatregelen van Joseph II bleven niet zonder gevolg: 1788 opstand der belgische Bisdommen en 1789 die van de bisdommen der oostenrijkse Nederlanden. De bisschop was de patriotten (o.a. uit Roermond en Weert) goed gezind. Hij wijdde hun vaandel en schonk hen een kanon. De opstand verliep met 's keizers overlijden in februari 1790.

Met de rust was het toen afgelopen: op 11 december 1792 stonden de franse troepen voor Roermond. De bisschop vestigde zich in Venlo, later nabij Straelen.

Bekend is, dat Philip Damiaan toen zeer zwaarlijvig was en dat hij zich moeilijk verplaatsen kon. Daardoor werd ook zijn gezondheid aangetast. Hij keerde echter einde maart 1793 naar Roermond terug nadat de fransen wegens de nederlagen bij Aldenhoven en Neerwinden vertrokken waren.

Op 17 april 1793 overleed hij plotseling.

Wegens het geldend recht in het oostenrijks overkwartier van Gelder, waarvan Roermond hoofdplaats was, mochten geen lijken (meer) in de kerken begraven worden. Dit verbod was zelfs bij plakkaat aan de Roermondse kathedraal aangebracht.

De familie van Hoensbroeck gedoogde echter niet, dat een lid van haar doorluchtig geslacht op een kerkhof begraven zou worden en daarom besloot het kapittel van Roermond om het stoffelijk overschot naar het toen „Hollandse” Venlo te laten vervoeren ter begraving in het koor der St. Martinuskerk. Dit geschiedde in alle stilte 's morgens om half vijf met als getuigen de pastoor, twee kapelaans en de koster.

Op 1 mei 1793 des namiddags om 5 uur werden alle kerkklokken der stad Venlo geluid en werd begonnen met de „vigiliën”. Daags daarna werd een plechtige uitvaartdienst gehouden, waarbij familieleden en stedelijke en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders aanwezig waren. En ook elders in het bisdom herdacht men de bisschop. Er waren pastoors die het overlijden in hun kerkelijke registers vastlegden: „Episcopi decimus tertius Philippus Damianus Comes de Hoensbroeck obiit 17 aprilis 1793”¹⁸⁾.

In de kathedrale kerk van Roermond plaatste men later gedenksteden voor de bisschop¹⁹⁾.

Het graf.

Gedurende méér dan een eeuw bleef men onkundig omtrent de juiste plaats in het koor der St. Martinuskerk waar het graf zich bevinden moest. Nu ja, de tijden brachten dit mee. Vooreerst was er de nasleep van de franse revolutie tengevolge waarvan ook de familie van Hoensbroeck haar woonzetel tot achter de Rijn verplaatste. Dan kwam Napoleon wiens politiek als een voortzetting van de franse expansiedrang zwaar op deze landen drukte. Daarna ontstond groot-Nederland en toen kwam weer de afscheiding van België. In die dertiger jaren legde men in de St. Martinuskerk een nieuwe vloer.

Eg. Slanghen was blijkbaar de eerste die de aandacht op het graf vestigde en wel in een noot van zijn boek²⁰⁾ : „Bij het bevoeren der kerk te Venloo in 1835, zijn alle grafstenen weggenomen. Een

enkele is blijven liggen, namelijk die op het graf van onzen Bisschop, maar men heeft den vloer er over heen gelegd”.

Slanghen schreef dit consiëntieus, hetgeen moge blijken. Eerst ná de 2e wereldoorlog heeft Venlo (en daarvoor alle respect!) moeite noch kosten gespaard om het ten opzichte van deze bisschop gepleegd onrecht te herstellen. De in 1834 bij het leggen van een nieuwe vloer in de kerk ten opzichte van de graven in het koor gepleegde schennis werd toen als vandalisme betiteld ²¹).

Gedurende zes dagen (11 t/m 16 september 1945) werd in het koor op zorgvuldige wijze en volgens vage aanwijzingen naar het graf gezocht. Uiteindelijk werd het gevonden. De voorzijde van de grafkelder was gehéél en de linkerzijde voor een derde deel weggebroken. Het bisschoppelijk wapen op de sluitsteen ontbrak. De kelder was met zand gevuld en daarin werd in een vrijwel geheel verteerde houten kist het nog in tact zijnde stoffelijk overschot gevonden, gehuld in vergeelde albe en witte mantel. De mijter lag op de borst. De armen lagen langs het lichaam en de handen waren nog gehuld in paarse handschoenen. Verder waren er nog de bisschoppelijke attributen en de schoenen.

Het graf is daarna hersteld. De stoffelijke resten c.a. werden in een nieuwe kist geborgen en deze werd in de kelder geplaatst. In een loden koker werd een oorkonde met de bijzonderheden der opgraving, enz. toegevoegd.

Moge dit nu herstelde graf blijven getuigen van de eerbied waarmede de gelovigen opzagen tegen het bestuur en de persoon van bisschop Philip Damiaan van Hoensbroeck en van het respect dat hij in en buiten zijn bisdom genoot.

N a b e s c h o u w i n g .

Eerst veel later en wel in ónze eeuw werden straten naar hem genoemd. Zo bestaat er te Hoensbroek de „Damiaanstraat” en is er in Roermond de „Bisschop van Hoensbroeckstraat”.

Zij werden ingesteld te Hoensbroek bij besluit van de gemeenteraad van 23 november 1926 als 2e dwarsstraat van de Wingerdweg naar de Markgravenstraat met de omschrijving: „naar Philip Damiaan, Markies van Hoensbroeck, graaf van het heilig Roomsche Rijk, Primaat van Gelderland, Domheer capitularis v.h. doorluchtig kapittel van Spiers, Proost van Emmerich en aartsdiaken van Utrecht, enz.” en te Roermond bij gemeenteraadsbesluit van 22 september 1938.

P. A. H. M. PEETERS.

Noten:

- 1) Onder hen noemen wij met voorkeur:
Eg. Slanghen in: „Het Markgraafschap Hoensbroeck, enz.” 1859, blz. 161/162.
J. Habets in: „Geschiedenis van het Bisdom Roermond, enz.” dl II, blz. 606 e.v.
Dr. W. J. Prick in: „De Maasgouw”, uitg. LGOG, jg. 82, 1963, kol. 55 e.v.
J. M. van de Venne in: „Geschiedenis van Hoensbroeck”, 1967, blz. 129/134.
- 2) „Sacri Romani Imperii comes” = Graaf v.h. Heilig Roomse Rijk.
- 3) J. M. v.d. Venne, Ibidem, blz. 121/122.
- 4) Spreuk: „Salus et Gloria”.
- 5) Eg. Slanghen, Ibidem, blz. 159/160.
- 6) Huis Habsburg (Oostenrijk—Hongarije).
- 7) J. M. v.d. Venne, Ibidem, blz. 124.
- 8) Het derde kind was een vroeg- en misgeboorte. Zie: J. M. v.d. Venne, Ibidem, blz. 129.
Zie o.a. ook Prof. W. J. Prick in „Donkere bladzijden uit het leven van Mgr. F. L. Sanguessa, negende bisschop van Roermond, 1722—1741” in „De Maasgouw” 1965, jg. 84, kol. 6 die Philip Damiaan als het derde van vijf en twintig kinderen vermeldt.
- 9) J. Habets, Ibidem, dl. II, blz. 606.
- 10) „De Maasgouw” 1963, jg. 82, kol. 53/56.
- 11) Prof. J. W. Prick in: „De Maasgouw” 1963, jg. 82, kol. 10.
Zie ook Dr. W. J. Prick in: „Publications” 1958/59 LGOG, blz. 313/314.
- 12) „De Maasgouw” 1963, jg. 82, kol. 7.
- 13) „Geschiedenis van Hoensbroeck”, 1967, blz. 129/134.
- 14) Zie ook Drs. M. K. J. Smeets in: „Gedenkboek t.g.v.h. 175-jarig bestaan der Koninklijke Harmonie van Roermond” 1950.
- 15) Als logen te Maastricht noemt Habets: 1756 de Concorde, 1762 de Constance en 1763 (eveneens) de Constance.
- 16) Uitvoerig hierover schreef prof. J. W. Prick in: „De Maasgouw”, 1963, jg. 82, kol. 57.
- 17) Drs. M. K. J. Smeets in: „De Maasgouw”, 1964, jg. 84, kol. 18.
- 18) Zo o.a. in de parochie Roosteren.
- 19) Zie Dr. J. Belonje: „Genealogische en Heraldische Merkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg”, in: „Publications” 1960—1961, blz. 243 en 248, resp. de nos. 23 en 63.
- 20) Eg. Slanghen, Ibidem, blz. 162.
- 21) Zie H. Boermans: „Het graf van bisschop Damianus van Hoensbroeck in de St. Martinuskerk te Venlo”, in: „De Maasgouw”, 1964, jg. 83, kol. 65/72.

Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen

(Vervolg)

De zaken gaan goed. De gemeentelijke overheid, die per slot van rekening de marktterreinen ter beschikking stelde en er ook de zorg voor had, achtte thans, geruggesteund door wettelijke bepalingen, de tijd gekomen om ook een „graantje mee te pikken” voor de gemeentekas. Bij schrijven van 27 april 1850 zonden burgemeester en schepenen van Heerlen een ontwerp-*marktreglement* in bij Gedeputeerde Staten met het verzoek na te gaan of er geen clausules in voorkwamen, die in strijd met 's lands wetgeving waren. Gedeputeerde Staten berichtten bij brief van 21 juni 1850 dat zij het ontwerp aan de officier van justitie hadden doorgezonden, die een aantal kantmeldingen plaatste. Ze verzochten het gemeentebestuur het reglement te herzien en in overeenstemming te brengen met de wensen van genoemde funktionaris ³⁴). Het reglement, vastgesteld in de raadsvergadering van 15 juli 1850 is zeer interessant en geeft een prachtig inzicht in de indeling van het marktterrein en de veelheid van de te koop aangeboden waren:

„De Gemeenteraad van Heerlen,

In aanmerking nemende, dat op de week- en jaarmarkten in de gemeente Heerlen op de marktplaatsen alhier willekeurig en vrij allerhande soorten van kramentafeis en winkels worden opgericht en geplaatst, alsmede vee en andere voorwerpen op deselve te koop worden gesteld zonder dat voor het gebruik der plaatsen iets ten voordeele der gemeente wordt betaald;

Overwegende, dat de marktplaatsen de eigendommen zijn der gemeente, en dat gevolglijk de deswegen bestaande wetten de locale overheid bevoegd is de gebruikers daarvan naar mate van hun trafijk en de uitgestrektheid der plaatsen, welke zij daarop in gebruik nemen, tot betaling van eenen billigen tax ten voordeele der gemeente te verplichten;

Overwegende eindelijk, dat de marktplaatsen van eene dusdanige uitgestrektheid zijn, dat door het plaatsen daarop van kramen, voertuigen en andere te koop te stellen voorwerpen geene hinder aan de vrije communicatie wordt toegebracht;

Heeft goedgevonden en verstaan:

De volgende reglementaire bepalingen voor de week- en jaarmarkten binnen deze gemeente vast te stellen.

Art. 1: Het wordt hierbij aan een ieder verboden van op de straten en plaatsen binnen deze gemeente anders dan op de marktplaatsen kramen of winkels op te rigten zonder toestemming van het gemeentebestuur.

Art. 2: Om alle verwarring en wanorde te voorkomen, worden bij deze voor ieder soort van trafijk of bedrijf der plaatsen op de markten aangewezen, en een ieder zal verplicht zijn op straffe zoo als hier na bepaald wordt, zijne kramen en voorwerpen te plaatsen en neder te leggen in manier als volgt:

- a) Alle soorten van groenten, eijeren, boter, kaas, enz. moeten te koop geplaatst worden in eene regte lijn van af den hoek tegenover het huis van C. Eijmael tot aan den put;
- b) De korf- ziften- en bezemverkoopers zoo als de verkoopers van glazen, steenen en aarden goed zullen zich moeten plaatsen tegenover de huizen van F. A. H. Knittel en J. W. Geijer;
- c) De kuipers, spoelendraaijers, wanmakers en vlas-verkoopers zullen hunne waaren moeten nederleggen tegenover de huizen van J. D. Dehesselle en de weduwe W. Necodeme en het predikantshuis;
- d) De zaadverkoopers, schoenmakers, schilderijen-, brood- en fruitverkoopers, alsmede de kramen van quin-caillerie-waaren zullen zich moeten plaatsen in eene regte lijn langs de noordzijde der parochie-kerk;
- e) De rolzangers en soort gelijke personen zullen zich niet anders mogen plaatsen dan in den hoek tusschen a) en b);
- f) Op dagen der jaarmarkten of andere feestdagen, wanneer meer kramen of tafels zouden aanwezig zijn dan welgevoeglijk op bovenbepaalde lijn zouden kunnen geplaatst worden, het zij dezelve aan inwoners of vreemdelingen mogten toebehooren, zullen de kramen of tafels moeten worden opgerigt, daar, waar dit door het gemeentebestuur hun zal worden aangewezen;

Art. 3: De kramen en de te verkoop gestelde voorwerpen zullen niet dichter dan $3\frac{1}{2}$ el bij de huizen mogen geplaatst worden;

Art. 4: Geene draaiborden of wel andere instrumenten en tafels met kaarten, strekkende tot hazardspelen, zullen op de markten mogen verschijnen op straffe, zoo als bij art: 475 No 5 van het lijfstraffelijk wetboek bepaald is;

Art. 5: De prijzen der plaatsen, welke de verkoopers en handelaars in gebruik zullen nemen tot het nederleggen en plaatsen van hunne goederen worden bij den volgenden tarief bepaald, te weten:

1. Voor elken kraam beneden de vier ellen lengte per dag f 0,08
van vier tot zes ellen per dag f 0,15
en voor ieder el daar boven per dag f 0,05
2. Voor elke tafel, dienstig tot het nederleggen van waaren enz.
per dag f 0,05
3. Voor het nederleggen van schoenen, korven, ziften, glazen, steenen
en aardenwerk, zooals vlas, per dag f 0,05
4. Voor kuipers en wanmakers per dag f 0,10
5. De handelaars van prenten betalen per dag f 0,10
6. De handelaars van boeken betalen per dag f 0,40
7. De handelaars of verkoopers in de vorige artikels aangeduid, welke een
plaats voor het geheele jaar op de markten verlangen zullen slechts het vijfde
van het in den voorgaanden tarief aangeduide bedrag behoeven te betalen:

Art. 6: Voor de groentens, enz. in art. 2 litt. a) aangeduid zal
per persoon
Voor iederen platten of marktkorf of zak boven eenen
betaald worden f 0,01
En voor iedere kruikar met levensmiddelen f 0,02½

Art. 7: Voor eenen Carroussel of Ridderspel per dag . . .	f 0,50
Kunstenaars of koorddansers betalen per dag . . .	f 0,50
Dergelijke vertooningen in verdeckte-tenten van meer dan zestig vierkante ellen oppervlakte per dag . . .	f 1,00

Voor het betaalde zal aan de belanghebbenden een recu of ontvangschijn worden afgegeven;

Art. 8: De boter zal moeten ter markt gebragt worden in klotten van een kwart, een half, een geheel Nederlandsch pond en daarenboven;
Van de overtreding aan dit artikel zal door eenen bevoegden ambtenaar dadelijk proces-verbaal opgemaakt en binnen de 24 uren aan het Openbaar ministerie overgelegd worden, onverminderd de confiscatie van de te koop aangeboden boter ten voordeele der armen van de gemeente Heerlen;

Art. 9: De volgens voorgaande artikel geconfiskeerde boter zal door de zorg van den ambtenaar die het Proces-verbaal opgemaakt, dadelijk moeten worden ter hand gesteld aan den Ontvanger van het armbestuur tegen een recu (ontvangschijn) welke laatste zal gehouden zijn aan het armbestuur, belast met de uitdeeling daarvan kennis te geven, ten einde daarover ten voordeele der armen te dispooneeren;

Art. 10: Degenen, welke onrijpe of bedorvene boom- of andere vruchten en bedorven levensmiddelen van welken aard ook, ter markt brengen, zullen vervallen in de hierna bepaalde boeten en zullen hunne waren gekonfiskeerd en vernietigd worden;

Art. 11: Degenen, welke vervalschte levensmiddelen zullen ter markt brengen, zullen vervallen in eene boete van drie tot vijf gulden of in eene gevangenis van drie tot vijf dagen of in beide straffen tegelijk;

Art. 12: Alle degenen, welke een of ander artikel van het tegenwoordige reglement zullen overtreden, of diegenen, welke de verschuldigde prijzen van plaatsen niet willen betalen, en eindelijk die, welke zouden weigeren de willekeurig ingenomene plaatsen met hunne kramen, goederen of waren te verlaten, zullen voor de eerste reis vervallen in eene boete van vijftig cents tot twee gulden vijftig cents, en in geval van onvermogen in eene gevangenzetting van een tot drie dagen, en bij geval van herhaling in eene boete van een gulden tot zeven gulden vijftig cents, of in geval zegge of in eene gevangenzetting van een tot vijf dagen of beide straffen tegelijk overeenkomstig de artikelen 471 en 479 van het lijfstraffelijk wetboek;

Art. 13: Nadat het tegenwoordige reglement door de bevoegde autoriteiten zal zijn goedgekeurd, zal hetzelfde bij afkondiging en aanplakking op de gebruikelijke plaatsen bekend gemaakt worden en dadelijk daarna van kracht zijn.

En zal het tegenwoordige reglement aan de goedkeuring van Hunne Edel Groot Achtbare Heeren Gedeputeerde Staten worden onderworpen" ³⁵⁾.

De uiteindelijke goedkeuring werd verkregen bij besluit van Gedeputeerde Staten van 23 juli 1850 ³⁶⁾. Opmerkelijk is hierbij, dat men bij de besluitvorming als wettelijke basis nog de Belgische Gemeentewet van 30 maart 1836 hanteerde.

Een volgende stap was het *aantrekken van een ambtenaar die voor het toezicht op de naleving van de bepalingen* van het marktreglement en de *inning* van de verschuldigde standgelden zorg moest dragen. De gemeenteraad stelde op 27 juli 1850 als zodanig aan Laurens Jozef Coumans, „die voor bezoldiging zal ontvangen tien procent uit de recognitieregten en gehouden zal zijn eene koperen plaat op de borst met de woorden „*Beëdigde Marktmeester*” en eenen sabel der Infanterie te dragen, en alvorens in functie te treden, den vereischten eed in handen van het gemeentebestuur af te leggen” ³⁷⁾. Dit ambt is in de loop der jaren vaak in andere handen overgegaan ³⁸⁾. Sinds 1860 kwam een wijziging in de aanstellingsformule. Sindsdien vond er ieder jaar een openbare aanbesteding plaats waarbij over het algemeen deze betrekking aan de hoogste inschrijver gegund werd ³⁹⁾. De opbrengst hiervan bedroeg voor datzelfde jaar f 120,—.

Het uitvaardigen van de Nederlandse Gemeentewet van 1851 ⁴⁰⁾ vereiste een aanpassing van de markttarieven aan de nieuwe normen. De gemeenteraad betoogde in zijn vergadering van 7 februari 1855, dat: „er geen gegronde reedenen bestaan om niet voort te gaan met eene billijke heffing van marktgelden ten behoeve van de gemeentekas”. Met inachtnaam van de artikelen 238, 240 en 254 van deze nieuwe wet besloot de raad de tarieven met ingang van 1 juli 1855 te verhogen en in een „verordening” nader te omschrijven ⁴¹⁾. De bij het marktreglement van 12 juli 1850 opgestelde indeling van het marktterrein werd in deze nieuwe verordening gehandhaafd.

In tegenstelling tot de dinsdagse weekmarkten, die floreerden en steeds drukker werden, leden de *jaarmarkten* in deze jaren maar een kwijnend en armtierig bestaan. De jaarlijks door Burgemeester en Wethouders opgemaakte „Verslagen van den Landbouw (1851—1874)” ⁴²⁾ en de „Gemeente-verslagen (1866—1935)” ⁴³⁾ geven ons een duidelijk beeld van de ups en downs, die we in deze bedrijfstak hebben gekend. Over het algemeen vermelden zij ook de aantallen en soorten van vee die men aanvoerde en de hoeveelheden produkten die ter markt werden gebracht. Deze gegevens zijn in een schema, dat als bijlage aan dit artikel is toegevoegd, verwerkt. Voor sommige produkten treffen we respectabele hoeveelheden aan.

Het is begrijpelijk, dat er diverse oorzaken aan te wijzen zijn, die deze achteruitgang in de hand hebben gewerkt. In dit verband zou ik o.a. willen noemen de steeds vaker voorkomende veeziekten en de verordeningen op de in- en doorvoer van vee en vlees; de uitvoerstop gedurende langere perioden zoals o.a. tijdens de Pruisische oorlog van 1870; de oprichting van concurrerende veemarkten in andere gemeenten etc.. De gevolgen bleven voor de Heerlense jaarmarkten niet uit. De noodgedwongen wettelijke maatregelen gekoppeld aan de geringe belangstelling van koper en verkoper heeft ertoe

geleid, dat er gedurende diverse jaren slechts één jaarmarkt gehouden werd of dat deze beperkt bleef tot de aanvoer van bepaalde vee-soorten ⁴⁴). Alleen de *varkensmarkt* bleef in Heerlen druk bezocht en de aanvoer mag beslist bevredigend worden genoemd.

De verslagen spreken in deze jaren van *drie jaarmarkten* die met uitzondering van de toevoer van varkens „niet vooruitgaan, niet beduidend zijn en maar flauw worden bezocht”. Over de instelling van deze derde jaarmarkt werden tot nog toe géén gegevens gevonden. Of zou door de levendige handel in varkens de eigenlijke St. Jobsmarkt weer op een of andere manier in ere zijn hersteld? Het antwoord hierop zullen we vooralsnog schuldig moeten blijven.

De weekmarkten waren, zoals we zagen, veel meer in trek. De vraag naar en het aanbod van boter, eieren, kaas, groenten, fruit, pluimvee en wild nam zo'n hoge vlucht, dat het gemeentebestuur genoodzaakt was maatregelen te nemen. En wat kon men beter doen, dan de mogelijkheid bieden tot vergroting van de handel. In de vergadering van de raad van 6 april 1865 besloot men dan ook: „om eene tweede weekmarkt op Zaterdag in te voeren, aanvang nemende met den eersten Zaterdag van de maand Junij 1865, alwelk voorstel in omvraag gebragt zijnde, met algemeene stemmen wordt aangenomen” ⁴⁵).

Toch voelde men het wegwijnen van de jaarmarkten voor vee in Heerlen als een groot gemis. Naar analogie van de instelling van de „Maatschappij voor Landbouw in Limburg”, waarvan de Statuten in het Provinciaal Blad van 1874, nr 76 zijn vastgelegd en waarin het distrikt Heerlen, omvattende de gemeenten Eygelshoven, Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Klimmen, Nieuwenhagen, Nuth, Schaesberg, Ubach over Worms, Voerendaal en Wijnandsrade, een vertegenwoordiger in het hoofdbestuur koos, ontwikkelde zich onder de burgerij een aktie, die omstreeks 1880 resulteerde in de oprichting van een vereniging onder de naam „Vereeniging ter Bevordering van Vee-markten”. Tot voorzitter van deze nieuwe groepering koos men dr E. Wintgens, terwijl het secretariaat in handen werd gelegd van Karel Weyerhorst. De vereniging was bezield met grootse plannen. Reeds in de vergadering van 29 augustus 1882 besloot men het gemeentebestuur om medewerking te verzoeken voor het instellen van voorlopig vier jaarmarkten per jaar:

„Het Bestuur der Vereeniging ter Bevordering van Veemarkten alhier brengt bij deze ter Uwer kennis, dat in zijn Vergadering van 29 Augustus j.l. besloten is, voorlopig jaarlijks vier markten voor paarden, rundvee en varkens in te stellen en wel op de volgende dagen:

den derden Maandag in Februari
Maart
April en
November” ⁴⁶).

Het gemeentebestuur van Heerlen, dat iedere injectie tot heropbloei van de traditiegetrouwe veemarkten alleen maar kon toejuichen en er per saldo ook in het financiële vlak voordeel in zag voor de gemeentekas en de plaatselijke verzorgingsbedrijven, zette spoed achter de aanvraag van de „Vereeniging”. Het voorstel prijkte in de raadsvergadering van 29 september 1882 als hoofdpunt op de agenda. In de besluitvorming kwamen de motieven tot wijziging van het aantal markten duidelijk naar voren:

„De Raad der gemeente Heerlen,

Overwegende dat het in het belang der gemeente is eene wijziging in de bestaande jaarmarkten te brengen en nieuwe jaarmarkten in het leven te roepen en deze door krachtige middelen op te beuren, waartoe reeds eene vereeniging uit welgestelde ingezetenen tot derzelver bevordering is opgetreden;

Gelet op art. 195 der wet van den 29 Junij 1851 (St.bl. 85);

Besluit:

Onder nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten van Limburg

- a) in te trekken den voorjaarsmarkt, vallende op den tweeden maandag in de vasten en den 4 November van ieder jaar;
- b) in te stellen vier nieuwe jaarmarkten voor paarden, hoornvee, varkens, schapen en kramerijen voor ieder jaar te houden op den derden Maandag van de maanden Februari, Maart, April en November van ieder jaar en wel voor het eerste maal in het jaar 1883”⁴⁷⁾.

Burgemeester en Wethouders zonden dit besluit op 2 oktober 1882 ter bekrachtiging bij Gedeputeerde Staten in ⁴⁸⁾. Enkele dagen daarna ontving men hierop reeds een bericht. Men verzocht, alvorens een beslissing te nemen, opheldering van enkele vraagpunten:

„... ons meede te deelen of het 's Raads bedoeling is om voor het instellen der vier nieuwe jaarmarkten de drie bestaande markten voor paarden, hoornvee en varkens, bepaald op den 2e Maandag van den vastentijd, den 10e Mei en den 4 November af te schaffen dan wel enkel eerstgenoemden met behoud tevens van beide laatsten.

Ook komt het ons wenschelijk voor dat uit het besluit blijke, welke soort van jaarmarkten ingesteld worden ...”⁴⁹⁾.

Op grond hiervan verdaagde Gedeputeerde Staten de beslissing. Het gemeentebestuur ontzenuwde in een schrijven, gedateerd 11 oktober 1882, de gerezen vragen ⁵⁰⁾. Alles verliep nu naar wens. De plannen van de gemeente maakte men kenbaar in het Provinciaal Blad, waarin tevens de bepaling werd opgenomen, dat tegen de strekking van het Heerlens besluit bezwaren konden worden ingebracht tot 9 november 1882 ⁵¹⁾. Na het verstrijken van deze tijdslimiet bleek niemand gereageerd te hebben. De goedkeuring van Gedeputeerde Staten op het voorstel van de Heerlense Raad volgde prompt op 17 november 1882 ⁵²⁾.

Hoe wil de Vereniging ter Bevordering van Veemarkten te Heerlen nu haar doel bereiken? In een schrijven aan de leden van de gemeenteraad van 20 december 1882 werden de kaarten op tafel gelegd. Net als in de jaren 1782—1783 loofde men premies uit voor de „aanvoerders van paarden en hoornvee en wel tot een bedrag van één

honderd gulden voor elke markt te verdelen in twintig premieën, ieder van vijf gulden" ⁵³). Aangezien de Vereniging niet over geldmiddelen beschikte, werd een verzoek om subsidie, groot *f* 200,—, aan de gemeenteraad gericht, waarbij voorts werd aangetekend, dat: „de vereeniging overigens alle middelen in het werk zal stellen om de verdere uitgaven uit vrijwillige bijdragen van de landbouwers zowel in als buiten deze gemeente bijeen te brengen, om de gemeente Heerlen de uitgaven voor deze markten zooveel mogelijk te verlichten". Deze smeekbede werd in de raadsvergadering van 28 december 1882 ter tafel gebracht. De voorzitter lichtte het voorstel toe: „door mede te deelen, dat dit subsidie slechts zal dienen voor premieën van de twee eerste jaarmarkten, daar de commissie zal zorg dragen voor het verkrijgen van particuliere bijdragen voor het premieeren der beide volgende markten..." ⁵⁴). Met algemene stemmen voteerde de gemeenteraad de gevraagde bijdrage.

Nauwelijks waren de eerste drie nieuwe jaarmarkten succesvol achter de rug of de Vereniging deed weer van zich spreken. Zij stelde de raad voor *het aantal marktdagen uit te breiden met 2 en wel: „op den derden Maandag der maanden December en Januari"*. Dit college, overtuigd van de goede aanpak door de commissie en zeker geïnspireerd door het succes dat reeds werd geboekt, besloot:

„.... Overwegende dat de nieuwe in den maanden Februari, Maart en April gehoudende jaarmarkten met goed gevolg zijn bekroond geworden
Besluit:

Onder nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten van het hertogdom Limburg twee nieuwe jaarmarkten voor paarden, hoornvee, varkens en kramerijen in te stellen en wel de eene op de derden Maandag in de maand December en de andere op den derden Maandag in de maand Januari van ieder jaar" ⁵⁵).

In dezelfde vergadering ontving de Vereniging andermaal een subsidie, groot *f* 80,—, ter toekenning van premies voor de markt van november 1883 en *f* 120,— voor bestrijding van kosten voor de eerstkomende 5 jaarmarkten. Dit laatste bedrag bracht men ten laste van de begroting 1884.

Langzaamaan sloot zich de cirkel. Tijdens de raadsvergadering van 16 augustus 1884 viel het besluit de *zevende jaarmarkt* in te stellen en wel telken jare op de derde maandag van oktober ⁵⁶). Hiervoor kende men opnieuw een subsidie toe, groot *f* 100,—, met als motivering: „.... tot het uitloven van premieën en het doen van drukwerken voor den nieuwen jaarmarkt van den 3en Maandag in October" ⁵⁷). Een jaar later rondde men het jaar af met *de markten op de derde maandagen van de maanden mei, juni, augustus en september* voor paarden, rundvee, varkens, schapen en kramerijen terwijl de *maand juli* uitsluitend voorbehouden bleef voor de handel in varkens ⁵⁸).

Naast de drukbezochte weekmarkten op elke dinsdag en zaterdag kenden we in Heerlen nu ook iedere maand een vee- en vrije markt

op de derde maandag. Misschien heeft dit ertoe bijgedragen, dat Heerlen een zekere graad van bekendheid genoot en dat de bewoners van de omliggende plaatsen reeds in die tijd aangewezen waren op Heerlen als koop- en verkoopcentrum, hetgeen er zeker toe bijdroeg de plaats een welvarende aanblik te geven. Voor de oude Heerlenaren had dit marktlevens een grote betekenis en het bleef daarom ook lang in de herinnering voortleven. In enkele oude publikaties, waarin enige karakteristieken worden belicht, kan deze sfeer nog enigszins worden geproefd:

„In ± 1880 was Heerlen een plaats van circa 5.000 inwoners. Geen landbouw-plaatsje in den eigenlijken zin van het woord en ook geen onaanzienlijk dorp, maar als kantonale hoofdplaats en middelpunt van een voor de toenmalige verhoudingen betrekkelijk welvarende landbouwstreek, een voornaam vlek of landelijk stedeke, een *marktplaats*, waar de boeren der omliggende hoeven, dorpen en dorpjes hunne landbouwproducten ter markt brachten en dan tevens bij de Heerlense neringdoenden hunne inkoopden deden, bij den notaris, kantonrechter, ontvanger en andere autoriteiten hunne zaken beredderen en tegelegenertijd, zooals met de kermis of andere feestelijkheden ruime verteeringen maakten”⁵⁹).

Ook de heer J. A. Hoens inspireerde deze bedrijvigheid toen hij het gedicht „*De Heerlensche weekmarkt. Een staalkaart van Zuid-Limbursche Dorps- en buurnamen*” schreef. Alhoewel dit interessante werkstuk al eens eerder in dit tijdschrift is afgedrukt⁶⁰), roept het in dit kader de eigentijdse sfeer voor ons beter in herinnering op.

DE HEERLENSCHE WEEKMARKT.

EEN STAALKAART VAN ZUID-LIMBURGSCHE DORPS- EN BUURTNAMEN.

Des Dinsdags, nog voor al de sterren verdwijnen,
Lang voor nog de wintersche zonne gaat schijnen,
Pinkt ginder en hier reeds een licht door de ruit
En klimt door den schoorsteen een rookwolkjen uit.

En wie dan kon kijken door kiertje of reetje,
Zag vrouwlief of dochter of dienstboo in 't kleedje,
Den marktkorf gedekt met een properen doek,
Haar zelf „aan de koffie” met botram of koek.

Dan wordt nog eens vlug in den spiegel gekeken,
Het dasje geplooid, door het haartje gestreken;
Voor hoed komt daar 't kleurige draagkussen op,
En dan gaat het voort met den marktkorf in top.

De Heerlense weekmarkt telt vaste kalanten;
Het marktvolk stroomt derwaarts van hoeken en kanten
Daar is in den omtrek geen dorpje, geen buurt,
Die boter en eiers naar Heerlen niet stuurt.

Daar ziet ge ze komen: Uit Vrank, Ganzeweide,
Uit Welten en Caumer en Spekholzerheide;
Uit Schinnen en Oirsbeek, uit Doenraad en Puth,
Uit Voerendaal, Kunrade, Hoensbroek en Nuth.

Uit Oppeven, Heereweg, Rompen en Musschemig
Uit Palemig, Schaesberg, van Klimmen en Vrusschemig,
Van Merkelbeek, Douvergenhout, Akerstraat,
Van Waubach, van Brunssum, van Hommert, van Raath.

Uit Prons, Pappersjans, Gringel, Litch, Benzenrade,
Uit Hunnecum, Brommelen, Vink, Wijnandsrade,
Uit Hellebroek, Ransdaal, Drievogel, De Streep,
Uit Kovelens, Preuth komt een heel lange sleep.

Uit Neerven, Ten Esschen, Bok, Geit, Amstenrade,
Uit Helle, Brand, Straten, Voorst, Swier, Weustenrade,
Gracht, Roobroek, Bautsch, Rukkert, De Beitel, Kook, Heek,
Uit Pin, Onderspekholz, van Kamp, Retersbeek. *)

Daar staan ze ter marktplaats, den korf voor de voeten,
In frontrij — terwijl ze malkander begroeten.
Wel koud zijn de vingers en purper 't gelaat,
Maar frisch klinkt de lach bij het vroolijk gepraat.

Dra klinkt er *veeltonig* 't éénwijzige liedje:
„Hoeveel voor de boter, voor de eiers?” „Wat biedje?”
„Want fijn is mijn boter en zindlijk bereid,
„En de eiers zijn versch, zijn pas gistren geleid.”

Hier klinkt het galant tot een nieuwling: „Lief meisje,
„Zeg zijt ge niet moe van het morregenreisje?”
Hier prijst men en vleit men, daar kijft men en scheldt
Bij 't leegen der korven, bij 't tellen van 't geld.

Dan lokt haar het schoons, uitgestald voor de ramen
Der winkels; ze dringen er lachende samen;
Ze koopen er koffie, rijst, suiker en thee,
En bieden der mode haar cijnspenning mee.

Maar eindelijk beginnen de magen te jeuken,
Ze denken aan huis, aan de wachtende keuken,
Straks gaat het dien weg op met vroolijk gezicht;
Zoo vol is de geldbuil, de marktkorf zoo licht.

Nu gaat het dien weg op, nooit moede van 't kouten;
Ze heeklen van huisbaas en huisvrouw de fouten;
Ze roemen haar vrijers, dier goed en dier stand,
Het vee uit de stallen, den oogst van het land.

Ze praten van kippen, van varkens en koeien,
 Van kindren en zorgen, van 't bazig bemoeien
 Der mannen, voor bazige vrouwen een kruis.
 — En kort valt de weg en weldra zijn ze thuis.

*) Nog vele andere dorpen en buurten zouden hier genoemd dienen te worden, voor de volledigheid; enkele zijn bijgekomen sinds de opening van den spoorweg; andere namen weigerden hardnekkig zich te voegen naar maat en rijm.

(Wordt vervolgd)

N. EUSSEN.

Noten:

- 34) Ingekomen Correspondentie 1850; GAH.
- 35) Register besluiten van de Gemeenteraad van Heerlen 1843—1850, vergadering 12 juli 1850; GAH.
- 36) Ingekomen Correspondentie 1850; GAH.
- 37) Register van besluiten van de Gemeenteraad van Heerlen 1843—1850, vergadering 27 juli 1850; GAH.
- 38) Notulen Gemeenteraad Heerlen o.a. 7 december 1859, 31 december 1860, 27 december 1861, 23 december 1863, 29 november 1864, 30 oktober 1866; GAH.
- 39) Notulen Gemeenteraad Heerlen 31 december 1860; GAH.
- 40) Wet van 20 juni 1851, Staatsblad 85.
- 41) Verordening op de invordering der marktgelden in de gemeente Heerlen. Notulen Gemeenteraad Heerlen 7 februari 1855; GAH.
- 42) Aanwezig over de jaren 1851—1856, 1859—1864 en 1867—1874; GAH.
- 43) „Uitvoerig en beredeneerd verslag van den toestand der Gemeente Heerlen opgemaakt ingevolge art. 182 der wet van 29 Junij 1851, Staatsblad 85” Aanwezig over de jaren 1866, 1871, 1877, 1894—1935; GAH.
- 44) Anno 1865 — najaarsmarkt — alleen paarden en varkens; Uitg. Corr. 1865 nov. 22;
 Anno 1866 — slechts één markt gehouden; Jaarverslag 1866; GAH.
 Anno 1867 — alleen de najaarsmarkt; Landbouwverslag 1867; GAH.
- 45) Notulen Gemeenteraad Heerlen, vergadering 6 april 1865; GAH.
 Goedgekeurd door Ged. Staten 21 april 1865, Prov. Blad 1865, nr 52.
- 46) Ingekomen Correspondentie 1882, september 4; GAH.
- 47) Notulen Gemeenteraad Heerlen, vergadering 29 september 1882; GAH.
- 48) Uitgaande Correspondentie, 2 oktober 1882, nr 118; GAH.

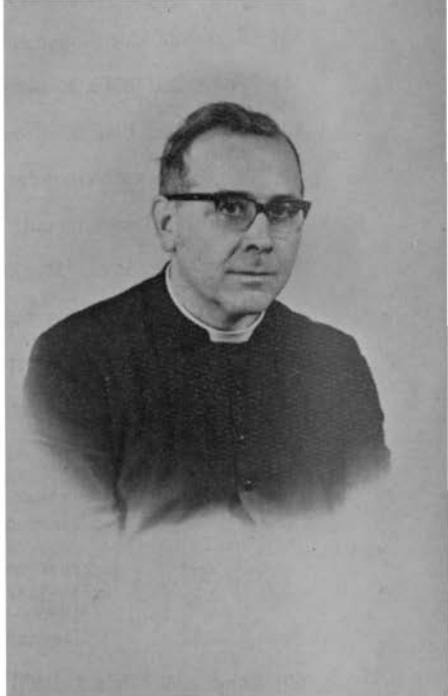
- 49) Ingekomen Correspondentie 1882 oktober 6; GAH.
- 50) Uitgaande Correspondentie 11 oktober 1882, nr 121; GAH.
- 51) Provinciaal Blad 20 oktober 1882, nr 114.
- 52) Provinciaal Blad 17 november 1882, nr 123.
- 53) Ingekomen Correspondentie 1882 december 20; GAH.
- 54) Notulen Gemeenteraad Heerlen, vergadering 28 december 1882; GAH.
- 55) Idem, vergadering 30 oktober 1883; GAH.
- 56) Idem, vergadering 16 augustus 1884; GAH.
- 57) Idem, vergadering 26 september 1884; GAH.
- 58) Idem, vergadering 28 april 1885; GAH.
- 59) *H. Hennen* : Heerlen, zooals het was;
 in: 40-Jaar Spoor en Mijnen. Jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen
 1896—1936;
 Heerlen 1936, 31.
- P. Peters* : Heerlen voor 100 jaren;
 in: 40-Jaar Spoor en Mijnen. Jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen
 1896—1936;
 Heerlen 1936, 30.
- 60) Land van Herle 1 (1951), 45—46.

Mgr Dr H.H. Frehen

uit Ubach over Worms

benoemd tot

Bisschop van IJsland

In het Vaticaans dagblad, de „Osservatore Romano” van zaterdag 26 oktober 1968 werd de benoeming gepubliceerd van Mgr. Dr. H. H. Frehen, tot bisschop van IJsland. Gelijktijdig met deze benoeming werd IJsland — sedert 1923 een Apostolisch Vicariaat (missiegebied van de Nederlandse Paters-Montfortanen) — verheven tot regulair bisdom. De eerste apostolisch vicaris, Mgr. Meulenberg, geboortig uit Hillensberg, in de Duitse Selfkant, werd in 1929 gewijd door wijlen de Nederlandse kardinaal van Rossum. De laatste katholieke bisschop van vóór de Reformatie op IJsland, werd in 1550 onthoofd.

Ná Mgr. Meulenberg was 'n geboren IJslander, Mgr. Jan Gunnarson, apostolisch administrator van het eiland. Deze was zijn studies begonnen te Schimmert (L.), in de bekende apostolische school der Nederlandse Montfortanen. Door de 2e wereldoorlog afgesneden van zijn vaderland bracht hij zijn vakanties door in gastvrije Limburgse gezinnen, waar hij zich het Limburgs dialect tot in de perfectie eigen maakte. Hij voegde er zelfs enige dialectwoorden van eigen vinding aan toe. Op 7 juli 1943 werd hij te Washington (U.S.A.) gewijd. Genoodzaakt door zijn zwakke gezondheid moest Mgr. Gunnarson in 1967 zijn ambt neerleggen. Hij leeft nu nog in de Verenigde Staten. Zijn opvolger werd Mgr. Dr. J. Theunissen, voor-

malig aarts-bisschop van Blantyre, in het vroegere Brits Centraal-Afrika, thans de jonge Afrikaanse staat Malawi. Als Apostolisch administrator beheert Mgr. Theunissen nu nog het Apostolisch Vicariaat IJsland, tot de komst van zijn nieuwe bisschop, Mgr. Dr. H. H. Frehen.

GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT VAN IJSLAND, ZOWEL WERELDLIJK ALS KERKELIJK

IJsland werd reeds in de 8e eeuw door de Iers-Schotse monniken bezocht. Rond het jaar 1000 was geheel IJsland tot het Christendom bekeerd. Gissurarson werd in 1056 de eerste IJslandse bisschop. In het jaar 1106 werd reeds een tweede dioceses opgericht, met als zetel Holar. Als kerkprovincie behoorde IJsland achtereenvolgens tot de aartsbisdommen Bremen-Hamburg, Lund in Zweden en Trondhjem in Noorwegen. In de 13e eeuw telde het bisdom Skalholt 220 kerken en 290 priesters. IJsland had toen 9 kloosters: Benedictijnen, Benedictinessen en Augustijnen.

IJsland dankt zijn naam aan de Vikingen, die er in de 9e eeuw arriveerden. Zij gaven het eiland de naam Sneeuw-land of IJsland. In de loop van diezelfde eeuw vestigden zich nog een groot aantal Noormannen, die in de 10e eeuw, in het jaar 930, een onafhankelijke staat stichtten, in de vorm van een aristokratische republiek.

Om het land uit de onderlinge twisten van aanzienlijke geslachten in de 13e eeuw te redden, besloot de vertegenwoordiging, het Althing, in 1262 zich aan te sluiten bij Noorwegen. Daarna volgde IJsland de lotgevallen van Noorwegen, tot 1814.

Na het Congres van Wenen bleef het een bezit van Denemarken. Tegen de Deense overheersing ontstond in de vorige eeuw nationalistisch verzet, dat voorlopig gesust werd door de schenking van een eigen constitutie in 1874.

De onafhankelijkheidsbeweging ging echter verder en zo kreeg IJsland in 1915 een eigen vlag en werd het op 1 december 1918 een zelfstandig koninkrijk, echter met de koning van Denemarken als hoofd.

In 1920 kwam een nieuwe grondwet tot stand: een Lagerhuis van 28 leden en een Hogerhuis van 14 leden. Alle inwoners boven 25 jaar, mannen als vrouwen, kregen actief en passief kiesrecht. Sinds 1944 is IJsland een republiek.

De politieke aansluiting bij Noorwegen — in 1262 — had ook gunstige gevolgen voor het godsdienstig leven. Er hadden kerkvisitaties plaats vanuit Noorwegen terwijl deelgenomen werd aan de nationale synoden van dat land. Er waren klooster- en domscholen. Kerkelijke wetenschap en kunst werden beoefend. Er zijn nog 50 grote Maria-gedichten en 26 Maria-legenden bewaard gebleven uit die tijd. Tijdens de klassieke periode van de IJslandse literatuur (ca. 1200 tot ca. 1350) werden in schriftelijke vorm vastgelegd de overgeleverde Sagas en de Edda.

Het eiland IJsland heeft een oppervlakte van 103.000 km². De kusten van het westen en noorden vertonen diepe fjorden. IJsland heeft een onbestendig, vochtig en zeer nevelig klimaat. De hoofdstad Reykjavik, de nieuwe bisschopszetel van Mgr. H. Frehen, tevens de zetel van een Lutherse bisschop, heeft een gemiddelde jaartemperatuur van 3,3 gr. Celsius. Naast veeteelt (vooral van paarden en schapen) is de zeevisserij (kabeljauw, haring enz.) uiterst belangrijk als middel van bestaan. Het eiland is vulkanisch. Er zijn 29 vulkanen. De bekendste is de Hekla. Voorts een groot aantal lauwe en hete springbronnen: geisers. De berg Vatna Jökull is bedekt met gletsjers.

LEVENSBIJZONDERHEDEN VAN DE NIEUWE BISSCHOP

Mgr. Hendrik Hubert Frehen werd te Ubach over Worms geboren op 24 januari 1917, als zoon van Cornelius Frehen en Emerentia Clementina Raes. Het geboortehuis, Kantstraat 46, naast de tegenwoordige boerderij G. Vaessen, viel in 1962 aan afbraak ten offer. Nadien woonde de familie Frehen in het pand Marktstraat 36, alwaar de nieuw-benoemde ook verbleef van 31 mei 1944 tot 17 aug. 1944. In dit toevluchtsoord van bedreigden in de gevaarlijkste periode van de Duitse bezettingstijd en tevens contact-adres van diverse vormen van verzetswerk, verbleef toen ook zijn broer Karel Frehen, de, door het uitbreken van de oorlog, van zijn missiegebied in de Kongo afgesneden mede-montfortaan, die door zijn zwarte Christenen om zijn voortdurend gezwoeg en zijn forse gestalte „de locomotief” werd genoemd. In de kringen van het Limburgs verzet tijdens de bezetting, wordt het vroegtijdig overlijden van wijlen pater Karel Frehen, na zijn terugkeer naar zijn hem dierbare bekeerlingen in het Afrikaanse oerwoud, nog steeds betreurd.

STUDIEJAREN VAN DE NIEUWE BISSCHOP

Ná zijn hogere studies in het Montfortaans Groot-Seminarie te Oirschot werd hij op 18 december 1943 te 's-Hertogenbosch tot priester gewijd. Temidden van zijn oud-medeparochianen droeg hij zijn plechtige eerste H. Mis op in de kerk waar hij ook werd gedoopt, de St. Jozef van Waubach/Groenstraat, op 1e Kerstdag 1943. Van 1945 tot 1949 studeerde hij aan de Leuvense Universiteit. In 1950 promoveerde hij aldaar tot doctor in de theologie. Van 1945 tot 1962 doceerde hij exegese van de H. Schrift en dogmatiek aan het Montfortaans groot-seminarie te Oirschot. In 1962 werd hij benoemd tot directeur van de Mariale Werken te Leuven; in 1965 volgde zijn benoeming tot directeur van het Montfortaans centrum voor spiritualiteit te Rome. Hier bereidde hij ook de uitgave voor van het werk „*Orbis Marianus*” waarvoor hij het theologisch gedeelte verzorgde en prof. Timmers de kunst-historische documentatie.

Nog in de week die eindigde met zijn benoeming tot bisschop, werden de twee eerste exemplaren van dit boekwerk in de z.g. Prinsenkamer van het Maastrichtse stadhuis aangeboden respectievelijk aan Mgr. Moors, bisschop van Roermond en Mr. Baeten, burgemeester van Maastricht.

De bisschopswijding van mgr. dr. H. H. Frehen, verricht door mgr. dr. J. Theunissen, met assistentie van mgr. P. Moors, bisschop van Roermond en mgr. J. Gunnarson, heeft plaats gehad — temidden van de oud-medeparochianen van de nieuwe bisschop van IJsland — in zijn Waubachse doopkerk, op zondag 8 december 1968.

Aan de concelebratie, volgend op de wijdingsplechtigheid, werd mede deelgenomen door de parochieherder, pastoor H. Peters, die ook in zijn uitvoerige begroeting van al de aanwezigen een bijzonder woord van welkom uitsprak jegens de in het priesterkoor aanwezige mgr. Felice, pauselijk nuntius te Den Haag.

Als vervolg van de kerkelijke plechtigheden eerde het burgerlijk bestuur van zijn geboortegemeente mgr. dr. Frehen met de aanbidding ener receptie in de sfeervol versierde raadszaal van Ubach over Worms.

Burgemeester, mr. J. G. Smeets, besloot zijn gevoelvolle openingsrede met de aanbidding van een kunstzinnig huldeblijk, in opdracht van het gemeentebestuur vervaardigd in atelier Wolterman te Maastricht. Als elementen voor de compositie van het in emaille-techniek uitgevoerde tableau zijn daarin verwerkt weergaven van het geboortehuis, van het latere woonhuis Marktstraat 36, van parochiekerk en gemeentehuis, het wapen van de nieuwe bisschop (wapenspreuk: *Perseverantes cum Maria Matre*) en het gemeentewapen van Ubach over Worms.

Als heraldisch-geschiedkundige bijzonderheid zij hierbij aangetekend, dat mgr. dr. H. Frehen in zijn bisschoppelijk wapen deed opnemen de in het gemeentewapen van Ubach over Worms voorkomende eliescepter, die is ontleend aan het oudstbekende abdijzegel van Thorn (1172); voor nadere bijzonderheden hierover zie „Jubileumboek 1950—1960 Het Land van Herle” „Ubach over Worms en zijn historische samenhang met Thorns Ubach” blz. 233—264; afbeelding op blz. 239.

F. X. SCHOBEN.

Bruikleen van voorwerpen der schutterij St Sebastianus Heerlen

IX

~~Van 21 tot 23~~ oktober 1968 werden door de Heerlense schutterij St. Sebastianus een aantal voorwerpen aan het gemeentelijk oudheidkundig museum in bruikleen afgestaan.

Het betreffen een koningssabel, 4 draagvaandels en een prijzenkast met 21 zilveren koningsplaten, alle betrekking hebbend op voornoemde schutterij.

Konings-sabel. Deze werd vervaardigd door J. F. Segers & Zoon uit Breda en werd door baron de Loë in 1902 aan de schutterij geschonken. Op de schede is gegraveerd: Kuuënings-sabel gesjonke durch Baron de Loeë 1902. Gedrage durch M. Huyten (en) J. Hanssen Jr.. *Draagvaandel zonder jaartal* met een geschilderde afbeelding van de heilige Sebastianus en het opschrift: Kon. Schutterij St Sebastianus Heerlen Opg. 1480. Op keerzijde staan de familiewapens van de Loë en Wolff Metternich.

Draagvaandel 1866 met een geschilderde afbeelding van de heilige Sebastianus. Op de keerzijde het opschrift: Confrerie St Sebastien Heerlen 1866.

Draagvaandel 1892 met een geschilderde afbeelding van de heilige Sebastianus en het opschrift: Koninklke. St. Sebastianus Schutterij Heerlen 1892. Oorspronkelijk heeft dit als drapeau dienst gedaan en is later omgewerkt tot draagvaandel.

Draagvaandel 1894 met het opschrift: Schutterij van Heerlen. Op de keerzijde bevindt zich het gehelmde wapen van baron de Loë met het omschrift: Geschonken door den ouden Br. de Loë anno 1894.

Van de 21 volgende *koningsplaten*, in chronologische volgorde, vermelden wij het opschrift daar er een aantal namen van oud-Heerlenaren op voorkomen en wijzen U tevens op de schrijfwijze van de naam Heerlen in diverse jaren.

- 1749 Fredereckvs Schepers Könige in Herlen Anno 1749 den 25 Maij Seine Havsfrav Maria Merckellbag.
- 1813 Tot Godt Eer en Schutter Regt is deeze plaat hier aangehegt N. J. Clooten 1te Lui.nt der Grenadiers C. Kooning gehuwt met M. A. Kebits 1813.
- 1814 A. H. van Slijpe 1814.
- 1818 J. L. Gerards Koning in Heerle 1818.
- 1821 J. L. Briffoz Koning van het jaar 1821.
- 1836 Johannes Hendrikus Esten König in Heerlen 1836.

- 1837 Tot aandenken aan Heerlens Schutters der Broederschap van St. Sebastiani H. J. Claessen Koning B. Jongen zijne echtgenoot 1837.
- 1844 Johann Winand Geilenkirchen König und dessen Ehefrau Maria Josepha Vijgen Königin von Heerlen 1844.
- 1846 Gerrad Jos. Austen König und dessen Ehfrau Anna Margreta Kuppers von Heerlen 1846.
- 1851 Hubert Classen König der Sebastianus Bruderschaft in Heerlen 1851.
- 1852 Hubert J Martens König der Sebastianus Bruderschaft in Heerlen 1852.
- 1857 Gott Liebe-Für uns Recht. Hubert Classen König der Schützen Bruderschaft in Herlen 1857.
- 1858 J. Vroomen Koning der Schutters van het gezelschap St. Sebastian te Heerlen 1858 St. Joseph (bij afbeelding van de heilige Jozef).
- 1859 Tot aandenken aan Heerlen Schutters der Broederschap van St. Sébastiani. Hubert: Schils Koning Maria Weelen zijne echtgenoot 1859 St. Hubert (bij afbeelding van de heilige Hubertus).
- 1861 Hubert Classen König der Schützen Bruderschaft in Heerlen 1861.
- 1866 Hubert Claassen und seine Frau Gertrud Koulen Kaiser der Sebastians Schützen Bruderschaft zu Heerlen 1866.
- 1871 J. Vroomen en s. Echtgenoot M. J. Boost Koning van de St. Seb. Broederschaap in Heerlen 1871.
- 1873 J. Vroomen en s. Echtgenoot M. J. Boost Koning van de St. Seb. Broederschap heeft sich Kaiser geschooten in Heerlen 1873.
- 1877 L. Moberts Koning van het Schuttersgezelschap St. Sebastiaan Heerlen 1877.
- 1891 J. Koolen Schützenkönig te Heerlen 1891.
- 1892 J. N. Aretz Schützen-König zu Heerlen 1892.

JOS GIELEN.

Opgravingen Romeinse muur in Heerlen

*Duidelijk zichtbaar de plint.
Opname vanuit het noorden.*

Van 9 t/m 11 oktober 1968 werd door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen een opgraving verricht op het terrein van de „villa Coriovallum”. Deze is gelegen op het hoekpunt van de Kruisstraat en de Valkenburgerweg te Heerlen, sectie E 3964. Het terrein en de villa zijn door het Fonds voor sociale instellingen van de N.V. Nederlandse Staatsmijnen gehuurd van de eigenaars, de fam. Widdershoven. Beide partijen hebben voor deze opgraving hun toestemming verleend.

Op 9-11-1968 werd begonnen met het leggen van een 10 m. lange en 1 m. brede O.W. gerichte sleuf aan de uiterste zuidzijde van het terrein. In het oostelijk gedeelte hiervan werd een muurrest ontdekt die in een tweede, nagenoeg N.Z. gegraven sleuf, over een lengte van 4.20 m. kon worden blootgelegd. De kruin van deze muur bevond zich op een minimale diepte van 25 cm. onder het „maai-veld”. Het opgaande werk tot een maximale hoogte van 50 cm. had een dikte van 35—40 cm. en bestond uit Kunrader kalksteenblokken vermengd met kalkmortel.

Aan de oostzijde bevond zich een sokkel of plint, gevormd door een rij vooruitspringende steenbrokken (zie foto). De fundering bestond uit een groot aantal dakpanfragmenten (zie foto).

Voor de datering werd de muur over een lengte van 1 m. afgebroken en in het fundament werden een aantal aardewerkfragmenten gevonden, die aantonen dat hij na het midden van de tweede eeuw moet zijn opgetrokken.

Aan losse vondsten leverde dit terrein 120 voorwerpen en enige ijzeren spijkers op. Vermeldenswaardig zijn een 3-tal bodemstempels in terra sigillata van de pottenbakkers Reginus (1) uit Lezoux, Lubié en Mandeure (?), datering Domitianus-Antonini op een Dragendorff 18/31 en van Paternus (2) uit Lezoux, datering Traianus-Antonini op een Dragendorff 18/31 en een rozetstempel op een Dragendorff 33 van een pottenbakker uit Oost-Gallië.

Bij de overige terra sigillata-fragmenten, versierd zowel onversierd, bevond zich nog een komplette kom van het type Dragendorff 45 met een uitschenkgat in de vorm van een leeuwenkop. Verder een meloenvormig geribde kraal van glaspasta, twee benen stopnaalden met doorboorde ogen en een bronzen stylus of schrijfstift met een lengte van slechts 8.1 cm.. Ook werd het bovenste gedeelte van een puntamfoor opgegraven met twee grote ronde oren en enige bouwfragmenten waaronder een stuk van een vensteromlijsting versierd met zwarte lijnen.

Al deze voorwerpen werden toegevoegd aan de romeinse verzamelingen van het gemeentelijk oudheidkundig museum te Heerlen en genummerd van 7220 t/m 7339.

JOS GIELEN.

*In de fundering
een groot aantal
dakpanfragmenten
verwerkt.*

HISTORISCHE CHRONIEK

SCHENKINGEN

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST:

A) *archief*: de heer C. Helgers, Eymaelstraat 10, Heerlen, schonk een *militair zakboekje* t.n.v. W. Helgers, ingedeeld bij de 4e Kompagnie Regiment Veldartillerie, afgegeven op 20 mei 1850.

B) *museum*: van de heer M. J. Aldenhoff, Kruisstraat 10, Heerlen, ontving het oudheidkundig museum 'n *romeinse tubulus* in de vorm van een platte pan met bepleisterings-groeven en een trekpat uitgespaard in de opstaande rand; vindplaats in tuin, pand Kruisstraat 10.

de heer C. Helgers, Eymaelstraat 10, Heerlen, droeg de in 1905 of 1906 gevonden *romeinse munt* van keizer Augustus, gevonden op het hoekpunt Honigmanstraat-Promenade, zuidwest zijde, aan het museum over. Deze bronzen as-munt werd reeds beschreven in dit tijdschrift, jaargang 1964, blz. 104.

C) *bibliotheek*: de historische bibliotheek van de gemeente Heerlen werd door de heer W. H. Kibbeling sr., Akerstraat 106, Heerlen, verrijkt met een *zevental boekwerken* betrekking hebbend op de geschiedenis, de ontwikkeling en de folklore van de mijnindustrie.

D) *historisch-topografische collectie*: deze collectie werd door de heer N. Bollen, Tempsplein 3, Heerlen, aangevuld met een *zestal foto's* van oud-Heerlen.

E) *verzameling bidprentjes*: in deze verzameling werden de navolgende aanwinsten geboekt:

1. van de heer J. Gulikers, Koperslagersdreef 9B, Maastricht 57 st.
2. van de heer C. Helgers, Eymaelstraat 10, Heerlen 650 st.
3. van de heer W. H. Kibbeling sr., Akerstraat 106, Heerlen 23 st.
4. van de heren H. Loontjens, Muzenlaan 46, Heerlen en W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82, Vaals 463 st.
5. van de heer G. M. J. H. Huntjens, Kemmerlingstraat 9, Heerlen 49 st.

LEZINGEN:

1. Op 5 november 1968 sprak de heer L. van Hommerich te Brunsum voor het Katholiek Vrouwengilde aldaar over het onderwerp:
„Hoe leefden onze voorouders in een ver verleden?”, met lichtbeelden.
2. Te Heerlen verzorgde de heer L. van Hommerich op 28 november 1968 voor de Algemene Bond van Onderwijzend Personeel afd. Zuidlimburg een lezing met lichtbeelden onder de titel:
„Historische kaleidoscoop van Heerlen”.

BEZOEKEN:

Ook gedurende de laatste drie maanden van het dienstjaar 1968 vonden weer een groot aantal personen de weg naar het gemeentelijke oudheidkundig museum van Heerlen. Speciale groepsleidingen werden verzorgd voor de St. Luciaschool, Meezenbroek; de Mariaschool, Molenberg; de St. Servaasschool, Heerlen; de Kweekschool voor onderwijzeressen, Heerlen (3 groepen); de Verkennerstam van de parochie de Vrank; de Levensschool Heerlen; het Heerlens Jongenskoor, Molenberg; de St. Jozefschool, Schaesberg (2 groepen); het St. Janscollege, Hoensbroek (3e kl. gymnasium); de L.T.S. Nijs-willer (6 groepen) en de Neutrale Volksschool Heerlen.

- 1 okt. Ontbinding van de stichting „Thuis Best” (woningvereniging te Heerlen). Haar bezittingen worden overgedragen aan de pensioensfondsen AMF en BMF.
- 1 okt. De heer H. J. Gielen aanvaardt zijn functie als commissaris van politie te Heerlen.
- 1 okt. Delegatie van de KVP-fractie uit de Tweede Kamer der Staten Generaal sluit tweedaags werkbezoek aan Limburg in Heerlen af.
- 1 okt. Overlijden van burgemeester W. E. A. Scheelen van Simpelveld.
- 3 okt. 50-Jarig bestaan van de afd. Heerlen van de katholieke politiebond „St. Michaël”.
- 3 okt. Oprichting van een dekenaal Zonnebloemcomité te Heerlen.
- 4 okt. Oplevering van het Lauraproject te Eygelshoven in aanwezigheid van gouverneur dr Ch. van Rooy.
- 5—6 okt. Bondsconcours r.k. Limburgse Bond van Muziekgezelschappen te Heerlen. De zilveren beker van de stad Heerlen werd gewonnen door Harmonie St. Michaël uit Thorn.

- 11 okt. Kapelaan Chr. W. M. van Mierlo van de O.L.V. van Lourdesparochie te Molenberg-Heerlen benoemd tot pastoor van de parochie Maria ten Hemelopneming te Kerkrade.
- 12 okt. Officiële opening van het intergemeentelijk zwembad „Nieuwhovenbach” te Nieuwenhagen door gouverneur dr Ch. van Rooy.
- 12 okt. 50-Jarig bestaan der harmonie St. Pancratius te Nulland-Kerkrade.
- 15 okt. Opening van het hypermodern sportzalencomplex van de Afcent door de Amerikaanse kolonel Heller te Brunssum.
- 15 okt. Het Koninklijk Heerlens mannenkoor St. Pancratius bestaat 90 jaar.
- 20 okt. 50-Jarig bestaan van de r.k. Middenstandsvereniging „Spekholzerheide”.
- 23 okt. Openbare MIR-vergadering in Heerlens Stadsschouwburg i.z. de mijnsluitingen en industriële herstructurering.
- 25 okt. Installatie van het bestuur van de Stichting Centrum voor jeugdservice te Heerlen door wethouder ir J. C. Schlösser.
- 25 okt. Uit de opbrengst van de kinderpostzegelactie 1967 ontving de Kath. Ver. Het Groene Kruis te Heerlen een bedrag van f 5.000.—. Hoensbroek ontving een bedrag van f 7.500.— voor inrichting van de afd. kinderhygiëne in het nieuwe groene kruisgebouw te Mariarade.
- 26 okt. 50-Jarig bestaan van het Limburgs Dagblad te Heerlen.
- 27 okt. 50-Jarig bestaan van de St. Vincentius à Paulo-parochie te Rumpen-Brunssum. Rector B. J. A. Haazevoet werd als pastoor geïnstalleerd.
- 27 okt. 40-Jarig bestaan van het kerkkoor St. Caecilia van de Holz te Kerkrade.
- 28 okt. Bericht: Pater dr H. H. Frehen, uit Waubach, directeur in functie v.h. Montfortaans Centrum voor Spiritualiteit te Rome, benoemd tot 1ste bisschop van IJsland.
- 29 okt. Ingebruikname van het nieuw religieus centrum door Afcent Brunssum.
- 30 okt. De gereedschapsmakerij n.v. Muroon, dochteronderneming van Curvers plastics n.v. te Brunssum en het expeditiebedrijf Rutters en Zn. uit Dongen besluiten tot vestiging op industrieterrein Bouwberg te Brunssum.
- 30 okt. „Eerste steenlegging” voor de bouw van nieuw bejaardentehuis aan de Kloosterstraat te Waubach door burgemeester mr J. Smeets.
- 31 okt. De commissie voor culturele zaken en onderwijs uit de Provincia'e Staten van Limburg dringt bij Gedeputeerde Staten er op aan om alle ter beschikking staande middelen aan te wenden tot behoud van de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen.
- 1 nov. Het door de gemeenten Kerkrade, Eygelshoven, Ubach over Worms, Nieuwenhagen en Schaesberg gemeenschappelijk ingestelde „Zuivering-schap Worm” start 1 nov. haar werkzaamheden.
- 1 nov. Mr A. W. M. van Meer te Heerlen benoemd tot rechterplaatsvervanger van de arrondissementsrechtbank te Maastricht.

- 1 nov. N.V. Laura en Vereniging te Eygelshoven en de industriële groep J. H. Fenner en Co. Ltd te Hull (Engeland) hebben besloten tot oprichting van de n.v. Pionier-Laura, die in nauwe samenwerking met de „Pioneer Oilsealing and Moulding Co. Ltd” te Barzowford in Lancashire (Engeland) — een dochteronderneming van de Fenner en Co. — in Eygelshoven afdichtingsringen gaat vervaardigen.
- 1 nov. Start werkzaamheden Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds in kantoorruimten van het shoppingcentrum te Heerlen. Tevens onthulde mr C. van Veen, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, langs de Keulse Baan een groot bord waarop de namen van het A.B.P., architecten en aannemer genoemd worden die hier het hoofdkantoor gaan bouwen.
- 4 nov. Aanbesteding van het kerkcentrum van de St. Paulusparochie te Heerlen-Noord. Als „eerste steen” is een ruwe blok marmer uit de Sint Pieter te Rome geschonken.
- 4 nov. Heerlens gemeenteraad besluit met 20 tegen 12 stemmen geen medewerking te verlenen aan een door de refinanciers van de Vascomij opgesteld 2e refinancieringsplan.
- 5 nov. Samen met en op initiatief van de mijnonderneming Laura en Vereniging gaat Koninklijke Hoogovens financieel deelnemen in N.V. Laura-metaal, waarin de aangekochte N.V. IJzerwerk Hollander uit Spekholzerheide wordt opgenomen.
- 6 nov. De heer B. van Slobbe is m.i.v. 1 jan. 1969 benoemd tot voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek.
- 7 nov. De bestuursbonden Heerlen, Brunssum en Kerkrade van het N.V.V. zijn een fusie aangegaan die per 1 jan. 1969 van kracht wordt. De nieuwe naam wordt: NVV bestuurdersbond Zuid-Oostelijk-Limburg.
- 7 nov. Het bestuur van de stichting Sociaal Fonds Bouwnijverheid Amsterdam heeft besloten het nieuwe kantoor niet over te brengen naar Heerlen.
- 9—10 nov. Limburgse zangersdagen in Heerlens Stadsschouwburg.
- 12 nov. Première van het toneelstuk „der Kuëb va Hehle” door het Heerlens Strecktheater in Heerlens Stadsschouwburg.
- 13 nov. In het kader van de industriële herstructurering zijn tot op heden binnen het Industrieschap Oostelijke Mijnstreek 39 vestigingsbesluiten met 5.497 arbeidsplaatsen tot stand gekomen.
- 15 nov. Opening van de nieuwe „Titus Brandsmaschool” voor gemengd lager onderwijs in het rectoraat H. Geest te Brunssum-Noord door burgemeester J. W. Quint.
- 15 nov. Executoriale verkoop van Heerlens shoppingcentrum in de stadsschouwburg. Kopers waren de N.V. Nederlandse Woning- en Financieringsmaatschappij te Amsterdam en de N.V. Gemeenschappelijk Eigendom te Den Haag.
- 15 nov. Bezoek van een delegatie van de A.R.P.-fractie in de Tweede Kamer der Staten Generaal onder leiding van mr B. Biesheuvel aan o.a. Heerlen.
- 15 nov. Officiële ingebruikname van Afcent-bioscoop te Brunssum als onderdeel van het Afcent-welzijnsproject waartoe ook behoren het religieus centrum en het sportzalencentrum.

- 16 nov. 50-Jarig bestaan v.d. NKMB-afdeling St. Barbara te Treebeek.
- 19 nov. Informatief bezoek van dr G. Schröder, minister van Defensie van West-Duitsland, aan het Afcent-hoofdkwartier te Brunssum.
- 21 nov. Pastoor J. Creusen v.d. parochie St. Jan de Doper te Eygelshoven benoemd tot pastoor van Heerlens St. Annaparochie.
- 22 nov. Afcent-carity Ball in Heerlens Stadsschouwburg. De opbrengst is bestemd voor de afdeling Limburg van het Ned. Rode Kruis.
- 29 nov. Burgemeester drs F. J. W. Gijzels van Heerlen start bouw van ondergrondse parkeergarage op het Van Grunsvenplein.
- 29 nov. Oplevering van de schoefboutenfabriek Everts en Van der Weyden op het industrieterrein De Beitel te Heerlen.
- 29—30 nov. Viering 60-jarig bestaan v.d. NKMB-afdeling Simpelveld.
- 30 nov. N.V. Dentex uit Nieuw-Vennep is het zesde bedrijf dat zich in het kader van de n.v. Industriebouw op het industrieterrein Spekholzerheide te Kerkrade zal vestigen.
- 30 nov. Namens minister J. Luns neemt gouverneur dr Ch. van Rooy „de Orde van de Gulden Humor” in ontvangst. De uitreiking vond plaats in de Stadsschouwburg te Heerlen.
- 30 nov. 50-Jarig bestaan van het centraal comité Heerlen van Herwonnen Levenskracht.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1968

door

drs L. van Hommerich, secretaris.

Aflevering 1, januari/maart.

	blz.
— Hoe de Terbrugghenhof te Eygelshoven aan de familie van Raboetraad kwam (door H. J. M. Frusch)	1
— † Padre Guilherme Vaessen (door P. A. H. M. Peeters)	6
— De Joodse gemeente en haar synagogen te Heerlen (door N. Eussen)	10
— De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen. De waterput aan de Weegscheid (door J. H. N. Bollen)	19
— Romeinse vondsten in de Geleenstraat te Heerlen (door Jos Gielen)	25
— Historische Chroniek (door de Redactie)	26
— Vergadering Land van Herle te Kerkrade	26
— Vergadering L.G. & O.G. te Heerlen	26
— Lezing voor de Protestantse Vrouwenbond te Heerlen	26
— Lezing n.a.v. opening tentoonstelling te Brunssum	26
— Lezing voor het Katholiek Vrouwengilde te Geleen	26
— Tentoonstelling „Oude Landkaarten” te Brunssum	27
— Schenking t.b.v. de historische bibliotheek	27
— Publikaties:	
„Een monasterium te Heerlen”	28
„120-Jaar Kerkelijk Zangkoor St. Caecilia, Pancratiusparochie Heerlen”	28
— Chronologisch kwartaaloverzicht	29

Aflevering 2, april/juni.

— Oproep m.b.t. oude prentbriefkaarten en foto's (door de Redactie)	33
— Heerlens „Schandmuur” of „Vrijheidsmuur?” (door L. van Hommerich)	34
— Geschiedschrijving „Land van Rode” op wetenschappelijk spoor (door L. van Hommerich)	36
— Keris van Rodenbroeck-Heerlen. Enige bijzonderheden over zijn geboortehuis, zijn persoon en zijn functies (door N. Eussen)	42
— Schaesberg in het licht der historie (door L. van Hommerich)	52
— Romeinse vondsten nabij de Kruisstraat te Heerlen (door Jos Gielen)	57
— Aantekeningen op een „Schets over den politieken toestand der gemeente Schinveld, 1849—1869” (door C. J. M. Palmen)	58
— Historische Chroniek (door de Redactie)	64
— Schenkingen t.b.v. de gemeentelijke oudheidkundige dienst	64
— Excursie werkgroep naar 's-Hertogenrade	65
— Wandelexcursie naar het dal van de Welter- of Geleenbeek	66
— Nieuwe uitgave: Spiegel van Schaesberg	66
— Tentoonstelling „Stichting Abdijkerk Thorn”	67
— Vergadering A.W.L. te Heerlen	69
— Museumbezoek	69
— Chronologisch kwartaaloverzicht	70

Aflevering 3, juli/september.

— Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen (door N. Eussen)	73
— Karel de Stoute (1467—1477) en het land van 's-Hertogenrade (door L. van Hommerich)	87
— Groeten uit Steinfeld (door C. Damen, O.S.B.)	101
— Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck, I (door P. A. H. M. Peeters)	107
— Romeinse vondsten te Heerlen (door Jos Gielen)	
— Valkenburgerweg — Sportfondsenbad	112
— Raadhuisstraat — hoek Tempsplein	112
— Nobelstraat — hoek ds Jongeneelstraat	112
— Historische Chroniek (door de Redactie)	115
— Lezing te Londen tijdens het congres Internationale Commissie voor de bestudering der Gewestelijke Statencolleges	115
— Historische reconstructie Emmaplein	115
— Excursie naar de saneringsplannen van de oude stadskern van Heerlen	115
— Schenkingen gemeentelijke oudheidkundige dienst	117
— Wetenschappelijke samenwerking m.b.t. een uitgave van de terra sigillata met leeuwenkopversiering	117
— Museumbezoek	118
— Chronologisch kwartaaloverzicht	118

Aflevering 4, oktober/december.

— Brunssum. Grenslijnen als afbakening van gezag en macht (door L. van Hommerich)	121
— De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen. Het Keulartsputje (door J. H. N. Bollen)	133
— Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck, II (door P. A. H. M. Peeters)	139
— Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen — vervolg (door N. Eussen)	149
— Mgr. Dr. H. H. Frehen uit Ubach over Worms benoemd tot Bisschop van IJsland (door F. X. Schobben)	160
— Bruikleen door schutterij St. Sebastianus (door Jos. Gielen)	164
— Romeinse vondsten terrein familie Widdershoven (door Jos Gielen)	166
— Historische Chroniek (door de Redactie)	168
— Schenkingen gemeentelijke oudheidkundige Dienst	168
— Lezingen 1) R.K. Vrouwengilde Brunssum	169
2) Alg. Bond v. Onderwijzend Personeel	169
— Museumbezoek	169
— Chronologisch kwartaaloverzicht	169

INBINDEN VAN JAARGANGEN „LAND VAN HERLE” :

Lezers van ons tijdschrift, die hun jaargang(en) willen doen inbinden kunnen deze desgewenst doen toekomen aan onze drukker, afdeling Binderij, DRUKKERIJ MISSIEHUIS, te Sittard, Leyenbroekerweg 140.

Bindkosten voor gekleurd linnen band, met goudstempeling op rug, LAND VAN HERLE + jaarvermelding :

voor één jaargang f 9.— + retourporto

voor twee jaargang
in één band f 10.— + retourporto